

✓ К-14038
П286732

ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ПОЛІТЕКОНОМІЯ

№ 115

ВИПУСК 10

«ВИЩА ШКОЛА»

73 коп.

V. N. Karazin Kharkiv National University

00281855

5

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
№ 115

ПОЛІТЕКОНОМІЯ

ВИПУСК 10

ВИДАВНИЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА»
ВИДАВНИЦТВО ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
Харків — 1974

Редакційна колегія:

*О. П. Мамалуй (відповідальний редактор),
І. М. Бейліс, О. М. Васильєв, М. Н. Гринченко,
Б. П. Данилевич, В. О. Ковальова, М. М. Кім.*

Редакція гуманітарної літератури.
Зав. редакцією *Г. І. Шинкаренко.*

Я. О. Лимар

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ ДЛЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Основою розвитку суспільства є виробництво матеріальних благ, яке зумовлюється досягнутим рівнем продуктивних сил і характером виробничих відносин.

В. І. Ленін відзначав, що «від розвитку прсдуктивних сил залежать відносини, в які стають люди один до одного, виробляючи предмети, необхідні для задоволення людських потреб» [2, т. 2, с. 7].

Продуктивні сили — це створені суспільством засоби виробництва і люди, що приводять їх у рух, виготовляючи в процесі праці матеріальні блага. Самі по собі засоби виробництва ніяких благ дати не можуть. *«Перша продуктивна сила всього людства є робітник, трудящий»* [3, т. 29, с. 321].

Робоча сила — активний елемент процесу виробництва. Тільки люди, завдяки набутим знанням, досвіду і навичкам, можуть використовувати засоби виробництва, розвивати і удосконалювати їх, розширюючи при цьому своє пізнання. Цим забезпечується розвиток продуктивних сил і здійснюється піднесення суспільного виробництва.

Необхідною умовою існування головної продуктивної сили суспільства — робочої сили — є її систематичне відтворення. Перша фаза цього процесу — виробництво. У цій фазі вона формується як якісно, так і кількісно.

Карл Маркс показав, що виробництво робочої сили має триедину сутність:

- 1) підтримка і безперервне поновлення здатності до праці, тобто виробництво індивідуальної робочої сили;
- 2) кількісне зростання робочої сили, тобто виробництво нової робочої сили;
- 3) якісне зростання робочої сили, тобто виробництво кваліфікованої робочої сили на основі навчання і підвищення кваліфікації робітників усіх галузей народного господарства [див. 1, т. 23, с. 167—170].

Складовою частиною розширеного відтворення робочої сили в соціалістичному суспільстві є підготовка кваліфікованих кадрів для народного господарства країни: спеціалістів у вищих та середніх учбових закладах, кваліфікованих робітників у системі професійно-технічної освіти, опанування масовими професіями на місцях.

Однією з найважливіших галузей народного господарства нашої країни є сільськогосподарське виробництво. Від його безперервного піднесення й розвитку в значній мірі залежить як розвиток промисловості, особливо харчової та легкої, так і зростання життєвого рівня трудящих.

Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев, виступаючи на березневому (1965 р.) Пленумі ЦК КПРС, зазначав, що «піднесення сільського господарства — це те, що нам життєво потрібно для успішного будівництва комунізму. Щоб розв'язати це всенародне завдання, ми повинні підвести під сільське господарство міцну економічну основу» [6, т. 1, с. 67].

Піднесення сільського господарства залежить не тільки від рівня матеріально-технічної бази, а й у значній мірі від підготовки та раціонального використання спеціалістів і кваліфікованої робочої сили.

Саме на цьому і наголошував Л. І. Брежнев, говорячи, що «розв'язання великих завдань, поставлених партією перед сільським господарством, під силу лише людям технічно грамотним, кваліфікованим, які люблять землю і працю на землі» [7, т. 3, с. 30].

За останні роки сільське господарство одержало значну кількість підготовлених кадрів з різних спеціальностей. Так, наприкінці 1970 р. з вищою і середньою освітою працювало 489 тис. агрономів, зоотехніків, ветеринарних працівників [12, с. 284]. Тільки у колгоспах було зайнято 390 тис. спеціалістів з вищою і середньою освітою [13, с. 14]. Це в 4,7 раза більше, ніж у 1953 р.

У країні створена і розвивається широка сітка учбових закладів по підготовці спеціалістів для сільського господарства. У 1972/73 навчальному році у сільськогосподарських вузах країни навчалось 429,5 тис. студентів [11, с. 640]. У 1972 р. ці вузи закінчило 59,6 тис. чоловік [11, с. 648], що в 6 разів більше, ніж у 1940 р.

Подальшого розвитку набула також підготовка спеціалістів сільського господарства у технікумах. У 1972/73 навчальному році тут навчалось 730,5 тис. чоловік [11, с. 640]. В 1972 р. їх закінчило 167,1 тис. чоловік [11, с. 648]. Однак, незважаючи на значне збільшення спеціалістів з вищою та середньою освітою, сільське господарство нашої країни ще гостро відчуває потребу в кваліфікованих кадрах.

Так, за показниками на 1 квітня 1973 р. в країні 12,3% голів колгоспів, 27,5% звільнених заступників голів колгоспів, 4,7% агрономів, 6,6% зоотехніків, 34,5% ветеринарних лікарів, ветфельдшерів та веттехніків, 41,9% інженерів і техніків, 76,1% завідуючих і бригадирів тваринницьких ферм не мали вищої чи середньої спеціальної освіти [11, с. 411]. Звичайно, таке становище створює певні труднощі і в організації сільськогосподарського виробництва.

У зв'язку з великими зрушеннями в розвитку матеріально-технічної бази соціалістичного сільського господарства, що особливо помітні у дев'ятій п'ятирічці, зростає потреба в механізаторських кадрах. Механізатори стали центральними фігурами в сільськогосподарському виробництві. Кількість їх у колгоспах і радгоспах країни на 1 квітня 1973 р. становила 3595 тис. чоловік [11, с. 414].

Тільки в 1972 р. для сільського господарства СРСР було підготовлено 873 тис. механізаторів, з них 549 тис. трактористів-машиністів і трактористів, 68 тис. комбайнерів, механіків-комбайнерів, помічників комбайнерів, 104 тис. шоферів [11, с. 527]. При цьому слід зазначити, що доля кваліфікованої праці в сільському господарстві буде й надалі неухильно збільшуватися як абсолютно, так і відносно. Враховуючи це, Рада Міністрів СРСР у травні 1970 р. прийняла спеціальну постанову «Про заходи по дальшому розширенню підготовки кадрів механізаторів для сільського господарства», в якій планується довести в 1975 р. підготовку механізаторів у сільських професійно-технічних училищах до 533 тис. чол. на рік [див. 5, с. 482].

Нині ведеться велика робота по підготовці механізаторських кадрів. Значно розширена сітка сільських та міських професійно-технічних училищ, які готують трактористів, комбайнерів, шоферів тощо.

Подальша механізація і електрифікація сільського господарства зумовлюють появу нових професій і спеціальностей, зменшують загальну кількість робітників, зайнятих в ньому. Цей процес супроводжується одночасним зростанням питомої ваги та чисельності кваліфікованих кадрів (див. табл.)

Середньорічна чисельність працівників, зайнятих у сільському господарстві (1940—1971 рр.)*

Роки	Робітники (млн. чол.)	Спеціалісти з вищою і середньою освітою (тис. чол.)	Питома вага спеці- алістів до всіх зайня- тих у сіль- ському гос- подарстві (в %)	Механі- затори (тис. чол.)	Питома вага механізаторів до всіх зай- нятих (в %)
1940	31,3	50**	0,16	1401	4,5
1960	29,4	406	1,4	2579	8,7
1965	28,0	519	1,9	3094	11,1
1970	26,8	821	3,1	3443	12,8
1971	26,6	882	3,5	3503	13,2

* Обчислено за зб. «Народне господарство СРСР, ювілейний статистичний збірник «Статистика», М., 1972, с. 283, 284, 289, 442. Сільське господарство СРСР. «Статистика», М., 1971, с. 464.

** На 1 січня 1941 р.

З наведених в таблиці показників видно, що з 1940 р. по 1971 р. загальна кількість усіх працівників, зайнятих у сільському господарстві, зменшилась на 14,5%, а кількість спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою за цей же період зросла в 17 разів. Відповідно збільшилась і їх питома вага з 0,16% до 3,5%. Кількість механізаторів зросла в 2,5 рази, а їх питома вага — з 4,5% до 13,2%.

Незважаючи на велике зростання загальної кількості спеціалістів та механізаторів, що працюють у сільському господарстві, забезпечення його потреб у кадрах ще, на жаль, недостатнє. Статистичні показники говорять про те, що на кінець 1972 р. парк тракторів, комбайнів і вантажних автомобілів (у фізичних одиницях) становив 4 млн. машин, а кількість механізаторських кадрів — 3532 тис. чол. [11, с. 302, 414]. Таким чином, на одну машину припадало 0,86 механізатора, а на комбайно-тракторний парк ще менше. Зрозуміло, що для ефективнішого використання машинно-тракторного парку цього недостатньо. Необхідно мати по 1,5—2 механізатори на одну машину [10, с. 75].

Слід підкреслити, що в Українській РСР становище з кадрами в сільському господарстві ненабагато краще. Так, у 1971 р. в колгоспах і радгоспах республіки на 412,7 тис. тракторів і зерно-збиральних комбайнів припадало 552,6 тис. трактористів-машиністів, трактористів і комбайнерів, а на 274,7 тис. вантажних автомашин — 243 тис. шоферів [15, с. 227, 275].

У Харківській області в 1971 р. колгоспи і радгоспи мали (в фізичних одиницях) 23 109 тракторів і комбайнів [15, с. 228, 230], а кількість механізаторських кадрів становила 28 211 чол. [16, с. 304], тобто 1,2 механізатора на одну машину.

Нестача кваліфікованих кадрів стримує впровадження у виробництво досягнень науки і передового досвіду, гальмує використання машинно-тракторного парку в дві зміни, що зрештою, приводить до подовження термінів виконання польових робіт, зниження економічної ефективності сільськогосподарського виробництва.

Не можна сказати, що в країні мало уваги приділяється підготовці кадрів механізаторів. За 5 років (1967—1971 рр.) трактористами-машиністами, трактористами, комбайнерами і шоферами стали 3,7 млн. чоловік, а кількість їх у сільському господарстві збільшилась за цей же період тільки на 210 тис. чол. і на 1 квітня 1971 р. становила 3503 тис. чол. [12, с. 289, 356; 13, с. 464—465].

Значна кількість підготовлених механізаторів у сільському господарстві не затрималась і перейшла працювати до інших, суміжних, галузей народного господарства або залишилась працювати в сільському господарстві, змінивши спеціальність. Причина плінності кадрів полягає в тому, що в окремих колгоспах і радгоспах ще не створено відповідних умов праці, ще

слабке забезпечення житлом, не на достатньому рівні знаходиться культурно- побутове обслуговування.

ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР та ВЦРПС прийняли в квітні 1971 р. постанову «Про заходи по поліпшенню умов праці і закріпленню механізаторських кадрів у сільському господарстві». У ній вказується на необхідність вжити значно ефективніших заходів не тільки щодо поліпшення підготовки кадрів, але й закріплення їх у сільському господарстві, поліпшення виробничих і культурно-побутових умов, наведення порядку в оплаті праці [див. 5, с. 687]. Особлива увага приділена прискоренню будівництва благоустроєних житлових будинків, гуртожитків, дитячих дошкільних закладів, польових станів та об'єктів культурно-побутового призначення. Постановою передбачено ряд заходів, спрямованих на посилення матеріальної заінтересованості механізаторських кадрів. Так, трактористам-машиністам, які працюють у радгоспах, що розташовані в місцевостях Північно-Європейської частини країни, а також Сибіру, Далекого Сходу надаються допоміжні щорічні відпустки, які оплачуються в залежності від стажу безперервної роботи в даному господарстві. Особам, звільненим у запас із Збройних Сил СРСР, які прийшли працювати в радгоспи та інші державні сільськогосподарські підприємства механізаторами, видається грошова допомога в розмірі до 3-місячних періодичних тарифних ставок. Всі ці заходи сприяють закріпленню механізаторських кадрів у сільськогосподарському виробництві.

Велика увага приділяється і якості підготовки спеціалістів, їх професіоналізації з урахуванням використання протягом усього року.

В сільському господарстві більш важливого значення, ніж в інших галузях народного господарства, набуває поєднання механізаторських професій, бо використання окремих машин тут носить здебільшого сезонний характер. Сучасний випускник профтехучилища з спеціальності тракторісто-машиніста широкого профілю після двох років навчання може працювати на гусеничних та колісних тракторах, зернових та спеціальних комбайнах, якісно виконувати всі види робіт на тракторних агрегатах і самохідних машинах, самостійно виявляти й усувати несправності в роботі тракторів і сільськогосподарських машин, виконувати слюсарно-ремонтні роботи по 2-му розряду слюсаря-монтажника і управляти автомашиною. Це дає можливість колгоспам і радгоспам країни протягом усього року рентабельно використовувати й маневрувати кваліфікованими кадрами.

Дальшому підвищенню загальноосвітньої і професіональної підготовки, культурного рівня трудівників сільського господарства сприяє навчання молоді у трирічних технічних училищах, де учні одержують середню освіту. Досвід показує, що механізатор з трирічним строком навчання, кваліфікованіше експлуатує техніку, ніж той, що закінчив короткострокові курси.

Зрозуміло, що якість підготовки спеціалістів залежить також від матеріально-технічного оснащення училищ. І в цьому напрямку робиться чимало. Зараз тільки сільські профтехучилища України мають 5 597 тракторів, 964 зернозбиральних і 1759 спеціальних комбайнів, 1592 тракторних плуги, 1515 культиваторів, 1405 автомобілів [9, с. 127]. Непогано обладнані класи, лабораторії, майстерні.

Якість підготовки кваліфікованих спеціалістів, безумовно, залежить не лише від матеріальної бази, але й від організації всього учбово-виховного процесу, від рівня кваліфікації педагогів. У наших професійно-технічних училищах працює велика армія викладачів з великим педагогічним і практичним стажем роботи. І все ж висококваліфікованих спеціалістів у професійно-технічних училищах, на жаль, не вистачає. Багато викладачів і майстрів виробничого навчання за своїм освітнім рівнем ще не відповідає сьогоднішнім вимогам. На це зверталась особливо увага на квітневому (1973 р.) Пленумі ЦК КПУ, який розглянув питання «Про завдання партійних організацій республіки по дальшому поліпшенню роботи з кадрами в світлі рішень XXIV з'їзду КПРС». У доповіді Першого секретаря ЦК КП України тов. В. В. Щербицького особливо наголошувалось на тому, що «треба вжити серйозних заходів для зміцнення системи профтехосвіти викладацькими кадрами і майстрами виробничого навчання» [8].

XXIV з'їзд КПРС накреслив велику програму дальшого піднесення сільського господарства, його індустріального розвитку на основі ефективного використання досягнень сучасної науково-технічної революції. Поліпшення підготовки, зміцнення складу кваліфікованих кадрів у сільському господарстві значною мірою сприятиме й поліпшенню організації сільськогосподарського виробництва, удосконаленню методів господарювання, неухильному підвищенню продуктивності праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Капітал. — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, Вид. 2-е, т. 23, 847 с.
2. Ленін В. І. Фрідріх Енгельс. — Твори, вид. 4-е, т. 2, с. 1—13.
3. Ленін В. І. Промова про обман народу лозунгами свободи і рівності 19 травня (1919 р.) — Твори, вид. 4-е, т. 29, с. 299—332.
4. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971, 360 с.
5. Решення партії і правительства по сельскому позайству (1965—1971 гг.). М., «Коло», 1971, 752 с.
6. Брежнев Л. І. Про невідкладні заходи по дальшому розвитку сільського господарства СРСР. Доповідь на Пленумі ЦК КПРС 24 березня 1965 року. — В кн.: Ленінським курсом. Промови і статті, т. I, К., 1971, с. 63—96.
7. Брежнев Л. І. Промова на XVI з'їзді ВЛКСМ. — В кн.: Ленінським курсом. Промови і статті, т. 3, К., 1972, с. 27—34.
8. Щербицький В. В. Про завдання партійних організацій республіки по дальшому поліпшенню роботи з кадрами в світлі рішень XXIV з'їзду КПРС. Доповідь на квітневому Пленумі ЦК КПУ. — «Радянська Україна», 1973, 20 квітня.

9. Вибрик В. Кваліфікована робоча сила в колгоспах. К., 1972, 150 с.
10. Марусин М. Планирование численности механизаторских кадров. — «Экономика сельского хозяйства», 1973, № 1, с. 71—75.
11. Народное хозяйство СССР в 1972 году. М., «Статистика», 1973, 824 с.
12. Народное хозяйство СССР (1922—1972 гг.). Юбилейный статистический ежегодник. М., «Статистика», 1972, 848 с.
13. Сельское хозяйство СССР. М., «Статистика», 1971, 711 с.
14. Народное хозяйство СССР в 1965 году. М., «Статистика», 1966, 910 с.
15. Народне господарство Української РСР. Ювілейний статистичний щорічник. К., «Статистика», 1972, 547 с.
16. Народне господарство Української РСР в 1970 році. К., «Статистика», 1971, 565 с.
17. Народне господарство Харківської області. Статистичний збірник. Х., 1972, 236 с.

А. В. Кононцева, канд. економ. наук

УДОСКОНАЛЕННЯ РОЗМІЩЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПЕРЕРОЗПОДІЛ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ

Однією з найважливіших умов підвищення ефективності використання природних і трудових ресурсів, зростання продуктивності суспільної праці і поліпшення добробуту народу при соціалізмі є планомірне й усе більш раціональне розміщення продуктивних сил.

Досвід соціалістичного будівництва в СРСР та інших країнах світової системи соціалізму свідчить про те, що суспільна власність на засоби виробництва сприяє не лише раціональному розміщенню, але й гармонійному розвитку продуктивних сил за єдиним планом, в інтересах народу, на наукових засадах, з урахуванням своєрідних природних, економічних, історичних та інших умов. «Тільки суспільство, здатне встановити гармонійне поєднання своїх продуктивних сил за єдиним загальним планом, може дозволити промисловості розміститися по всій країні так, як це найбільш зручно для її розвитку і збереження, а також і для розвитку інших елементів виробництва» [1, т. 20, с. 289—290].

При соціалізмі закон неухильного зростання продуктивності праці зумовлює існування таких загальних принципів розміщення виробництва, як наближення його до джерел сировини, енергії та центрів споживання. Розвиток трудомістких або фондомістких виробництв залежить від стану трудових ресурсів, а також деяких інших принципів, у тому числі принципу відносно рівномірного розміщення виробництва по території країни.

Науково-технічна революція, а також розвиток міжнародного соціалістичного поділу праці викликають нові закономірності розміщення виробництва. Удосконалюються галузеві й територіальні пропорції, здійснюється міжрайонний перерозподіл трудових ресурсів і дальша раціоналізація територіальних виробничих зв'язків, розвивається економічно ефективна, стійка

спеціалізація та кооперування виробництва соціалістичних країн, вирішується завдання подальшого зближення рівнів економічного розвитку республік і районів шляхом підвищення продуктивності праці з метою найбільш повного задоволення потреб народу тощо [9, с. 46—50].

Досягнення найбільшої економії суспільної праці, забезпечення максимального виробництва матеріальних благ з найменшими затратами суспільної праці в період розвинутого соціалізму — найважливіша закономірність соціалістичного розміщення продуктивних сил.

Розміщення виробництва і формування на його основі економічних районів є виявом однієї з основних форм суспільного поділу праці — територіального. Він «закріплює певні галузі виробництва за певними районами країни...» [1, т. 23, с. 339].

Розвиваючи положення К. Маркса про територіальний поділ праці, В. І. Ленін показав нерозривний зв'язок між суспільним поділом праці і процесом спеціалізації різних районів країни.

«У безпосередньому зв'язку з поділом праці взагалі стоїть... територіальний поділ праці, спеціалізація окремих районів на виробництві одного продукту, іноді одного сорту продукту і навіть певної частини продукту» [2, т. 3, с. 407—408].

Таким чином, територіальний поділ праці виявляється не тільки в розміщенні окремих галузей, але й у виробничій спеціалізації економічних районів на тих галузях, розвиток яких найбільш доцільний з точки зору економічно ефективного використання природних і трудових ресурсів. Він складається у процесі економічного розвитку країни і пов'язує між собою різні райони, які спеціалізуються на певних галузях виробництва, в єдиний господарський організм. При соціалізмі зникає однобічність, потворність спеціалізації господарства економічних районів, які існують при капіталізмі. Процес територіального поділу праці і спеціалізація економічних районів, тісно пов'язаних між собою, поєднуються з комплексним розвитком народного господарства країни. Спеціалізуючись на певних галузях виробництва, союзні республіки й економічні райони взаємно доповнюють один одного, утворюючи єдиний народно-господарський комплекс Союзу РСР.

«Загальносоюзне господарювання і планування дали можливість раціонально підходити до розміщення продуктивних сил, забезпечили свободу економічного маневру, дали змогу поглибити кооперацію і спеціалізацію, при якій загальна вигода набагато перевищує просту арифметичну суму додатків — зусиль кожної республіки, району та області» [4, с. 19].

За роки будівництва і зміцнення соціалізму в нашій країні здійснені докорінні зрушення в спеціалізації і формуванні комплексів всіх союзних республік і економічних районів. Розміщення продуктивних сил набуло більш рівномірного харак-

теру, забезпечуючи подальше наближення виробництва до паливно-енергетичних, сировинних джерел і центрів споживання. До сфери господарського освоєння включено багато районів з величезними і ефективними природними ресурсами. Перш за все, це колись відсталі східні райони, які тепер не тільки неухильно підвищують свою питому вагу в сукупному суспільному продукті, але й усе більше впливають на темпи розвитку і пропорції суспільного виробництва (див. таблицю).

В. І. Ленін писав, що залучення до народногосподарського обороту і «розробка цих природних багатств прийомами найновішої техніки дасть основу небаченого прогресу продуктивних сил» [2, т. 27, с. 223].

Питома вага східних районів СРСР у продукції найважливіших галузей промисловості (в %) [10, с. 152—157].

Види виробництва	1940 р.	1970 р.
Виробництво електроенергії	21,7	38,0
Видобуток нафти	6,9	24,9
Видобуток природного газу	0,6	30,9
Видобуток вугілля	35,9	50,6
Видобуток залізної руди	28,3	29,3
Виплавка чавуну	28,1	37,3
Виплавка сталі	31,4	41,5
Виробництво прокату	31,5	41,6

Досвід багатьох галузей промисловості показує високу народногосподарську ефективність просування продуктивних сил на схід. Найважливішим фактором високої продуктивності праці в багатьох галузях промисловості східних районів служать великі запаси високоякісних мінерально-сировинних і паливно-енергетичних ресурсів, сприятливі умови їхньої розробки. Так, продуктивність праці шахтарів Кузбасу, Караганди, Екібастузу значно вища, ніж у Донбасі. Продуктивність праці на Магнітогорському і Кузнецькому металургійних комбінатах вища, ніж на металургійних заводах України. Крім того, форсування розвитку чорної металургії в східних районах забезпечує додатковий народногосподарський ефект за рахунок скорочення надмірно дальніх перевезень металу. Найдешевша в країні електроенергія, вироблена на базі використання унікальних паливно-енергетичних ресурсів Сибіру, Казахстану і Середньої Азії, є енергетичною основою швидкого і комплексного розвитку економіки не тільки східних районів країни. Технічний прогрес робить можливою і економічно вигідною передачу певної кількості цієї електроенергії на Урал і в Європейську частину СРСР, де відчувається дефіцит енергетичних ресурсів. Таким чином створюються

нові можливості для розширення виробничих потужностей та повнішого використання трудових ресурсів цих районів.

Нові заходи по дальшому удосконаленню розміщення продуктивних сил накреслив XXIV з'їзд КПРС. У поточній п'ятиріччі здійснюються важливі зрушення в спеціалізації і комплексному розвитку всіх союзних республік і економічних районів, формуються великі виробничо-територіальні комплекси, в основному на сході країни. Тут зосереджується будівництво підприємств кольорової металургії і хімічної промисловості, значного розвитку набудуть чорна металургія, глибока переробка деревини та ін.

Максимальне підвищення ефективності народного господарства забезпечується пропорційним розміщенням виробництва і робочої сили. Оптимальне, тобто найбільш сприятливе з точки зору соціально-економічного розвитку суспільства, розміщення робочої сили сприяє досягненню найвищої продуктивності праці по країні в цілому. Дальше удосконалення розміщення продуктивних сил, освоєння багатих природних ресурсів слабо заселених східних районів країни пов'язане з необхідністю планомірного територіального перерозподілу робочої сили.

На взаємозв'язок розміщення виробництва і переміщення робочої сили вказував В. І. Ленін. «Велика машинна індустрія створює ряд нових індустріальних центрів, які з небаченою раніше швидкістю виникають іноді в незаселених місцевостях, — явище, яке було б неможливе без масових пересувань робітників» [2, т. 3, с. 520].

За період між Всесоюзними переписами населення 1959 та 1970 років мало місце значне переміщення населення з одних районів країни до інших. Так, у Казахстан і Середню Азію за ці 11 років з різних союзних республік переселилося 1,2 млн. чол. [5, с. 4]. З 1940 по 1970 рр. населення Казахської РСР збільшилося у 2,1 раза, тоді як населення всього Союзу — на 24,5%, а УРСР — лише на 14%.

Головною економічною причиною переміщення трудових ресурсів є територіальний перерозподіл робочих місць, що відбувається в процесі розвитку й удосконалення розміщення виробництва. Управління територіальним рухом робочої сили в соціалістичному суспільстві здійснюється перш за все через планування капіталовкладень по економічних районах та їх розподіл між новобудовами і підприємствами, що реконструюються. Плануючи розміщення галузей виробництва, спорудження нових підприємств і т. ін., держава тим самим вже планує і відповідний перерозподіл робочої сили як через суспільно організовані форми переміщення населення, так і неорганізовані.

Отже, регулювання процесів розподілу й перерозподілу робочої сили відбувається у відповідності з вимогами закону планомірного розвитку народного господарства, основного економічного закону соціалізму, закону розподілу за працею.

При організації планомірного розподілу та перерозподілу робочої сили соціалістична держава використовує сукупність методів, заснованих на вільній і добровільній праці, на загальній обов'язковості її та праві на працю, на широкому застосуванні матеріальних і моральних стимулів.

Організаційні форми перерозподілу робочої сили залежать від ступеня зрілості соціалістичних виробничих відносин і визначаються державою у відповідності з політичними, економічними і соціальними умовами на різних етапах розвитку суспільства. Аналіз існуючих нині в СРСР форм перерозподілу робочої сили дозволяє зробити висновок про те, що вони в основному відповідають рівню розвитку продуктивних сил і характеру виробничих відносин, властивих розвинутому соціалістичному суспільству. Це, перш за все, переведення робітників на інші підприємства, в інші галузі і місцевості, призов молоді на новобудови, державний організований набір робочої сили, організоване переселення робітників із сім'ями в інші райони країни тощо.

Вибір найбільш доцільних форм перерозподілу трудових ресурсів визначається залежно від часткових джерел робочої сили, від ступеня забезпеченості галузей народного господарства і економічних районів трудовими ресурсами, від рівня загальноосвітньої та професійно-кваліфікаційної підготовки кадрів тощо. Так, перерозподіл робочої сили, що вивільняється внаслідок підвищення технічної будови соціалістичного виробництва, відбувається головним чином шляхом переведення робітників на інші підприємства, в інші місцевості. Підвищення продуктивності праці в промисловості Казахстану, наприклад, дозволило дати іншим галузям 162 тис. робітників [7, с. 37]. Масове залучення робочої сили на новобудови і освоєння малозаселених районів Казахстану, Західного і Східного Сибіру здійснюється за допомогою молоді, яка приїздить сюди працювати за комсомольськими путівками. Державний організований набір робітників, який сприяє плановому перерозподілу робочої сили в сільському господарстві і промисловості, в роки перших п'ятирічок був основною формою забезпечення народного господарства кадрами. Завдяки йому промисловість забезпечувалася робочою силою на 50—75%, а будівництво — не менш ніж на 3/4 [8, с. 187]. Пізніше у зв'язку з глибокими змінами соціальної структури населення країни, скороченням потреби народного господарства в некваліфікованій робочій силі і розвитком нових форм розподілу і перерозподілу трудових ресурсів масштаби оргнабору різко зменшилися. Змінився і його соціально-економічний зміст. Основним тепер є територіальний, а не міжгалузевий перерозподіл робочої сили, хоч у забезпеченні кадрами сезонних галузей народного господарства останній відіграє важливе значення і сьогодні.

Економічна ефективність оргнабору визначається тим, що трудові ресурси малонаселених районів, які освоюються, а та-

кож новобудов поповнюються за рахунок надлишків робочої сили, які існують в старих промислових центрах. Такий перерозподіл є фактором підвищення ступеня використання трудових ресурсів суспільства, а значить і продуктивності суспільної праці. Так, потреба у робітниках підприємств трудодефіцитної Ціліноградської області покривається значною мірою з УРСР, Молдавської та Литовської РСР, які в 1966 р. дали 71,9% всієї кількості трудівників, що приїхали сюди працювати. Важливу роль у формуванні трудових ресурсів Казахстану відіграє організоване переселення. Особливість цієї форми перерозподілу трудових ресурсів полягає в переміщенні робочої сили сім'ями і цілими колективами, що підвищує стабільність кадрів у районах заселення. Переселення набуло особливо широкого розмаху з початку освоєння цілинних земель. Тільки за 1959—1964 рр. по міжреспубліканському переселенню до Казахстану прибуло близько 80 тис. сімей, або 296 тис. чол. [6, с. 40]. Вихідці з України та Білорусії становили 74,8% переселенців, які прибули в 1970 р. до Ціліноградської області. Звертає на себе увагу їх соціальний склад. Аналіз показує, що з БРСР новосели прибули з сільської місцевості, тоді як з УРСР більше 40% з міст. Це свідчить про процес вивільнення робочої сили, що відбувається внаслідок технічного прогресу як в сільському господарстві, так і в промисловості названих республік.

Переміщення населення і робочої сили з одних районів до інших досягає своєї мети лише в тому разі, коли переселенці закріплюються на нових місцях. Отже, головним питанням територіального перерозподілу робочої сили є приживаність новоселів. Для переїзду трудящих у східні й північні райони країни і формування там постійних кадрів партія і уряд послідовно здійснюють ряд соціально-економічних заходів, спрямованих перш за все на створення однакового життєвого рівня в різних районах країни.

XXIV з'їзд КПРС, піклуючись про створення постійних кадрів у новоосвоєних районах, передбачив при формуванні тут територіально-виробничих комплексів поліпшення житлово-побутових умов, випереджаючий розвиток промисловості будівельних матеріалів і будівельної індустрії тощо. Все це сприятиме закріпленню кадрів за новоосвоєними місцевостями, а тим самим підвищенню ефективності планомірного перерозподілу трудових ресурсів країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 20, 775 с.; т. 23, 847 с.
2. Ленін В. І. Повн. збір. тв., т. 3, 757 с. Твори, т. 27, 570 с.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., Політвидав України, 1972, 360 с.
4. Брежнєв Л. І. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., Політвидав України, 1973, 114 с.
5. О предварительных итогах Всесоюзной переписи населения 1970 года. М., «Статистика», 1970, 16 с.

6. Забелин Н., Сундětов С. Использование трудовых ресурсов и вопросы баланса труда. Алма-Ата, 1966, 192 с.
7. Развитие и размещение производительных сил Казахской ССР. М., «Наука», 1967, 259 с.
8. Сонин М. Я. Воспроизводство рабочей силы в СССР и баланс труда. М., Госпланиздат, 1959, 368 с.
9. Фейгин Я. Г. Ленин и социалистическое размещение производительных сил. М., «Наука», 1969, с. 233.
10. Народное хозяйство СССР в 1970 г. Статистический ежегодник. М., «Статистика», 1971, 824 с.

О. А. Цимбалюк, канд. економ. наук

ПРО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ ПРИРОДУ ОСНОВНИХ ВИРОБНИЧИХ ФОНДІВ

Процес виробництва матеріальних благ у будь-якому суспільстві передбачає наявність речових і особистих факторів. Речовими факторами виробництва охоплюються засоби і предмети праці, які становлять разом засоби виробництва. «Засоби виробництва, — писав К. Маркс, — в усякому процесі праці, хоч би при яких суспільних умовах він відбувався, завжди поділяються на засоби праці і предмети праці» [1, т. 24, с. 167]. У процесі виробництва засоби праці і предмети праці виконують різні функції. Провідну роль у засобах виробництва відіграють засоби праці. К. Маркс підкреслював: «Засіб праці є річ або комплекс речей, які людина ставить між собою і предметом праці і якими вона користується як провідником своїх дій на цей предмет. Вона користується механічними, фізичними і хімічними властивостями речей для того, щоб відповідно до своєї мети застосувати їх як знаряддя діяння на інші речі» [1, т. 23, с. 176—177]. Як бачимо, К. Маркс зосереджує увагу на тому, що у засобах праці провідну роль відіграють знаряддя праці, які є провідником діяння людини на предмет. Підкреслюючи важливе значення засобів праці у виробництві, К. Маркс вказував: «Економічні епохи різняться не тим, що виробляється, а тим, як виробляється, якими засобами праці. Засоби праці — не тільки мірило розвитку людської робочої сили, але й показник тих суспільних відносин, при яких відбувається праця» [1, т. 23, с. 177].

Проте засоби праці, яку б велику роль вони не відігравали у процесі виробництва, самі по собі не є економічною категорією. Останньою виступають не самі засоби праці, а спосіб і характер їх застосування. Це обумовлюється власністю на засоби виробництва і становить одне з суспільних економічних відношень будь-якої формації. К. Маркс зазначав, що «взагалі безгалуздя є перетворювати машини в економічну категорію поряд з поділом праці, конкуренцією, кредитом і т. д. Машина так само мало є економічною категорією, як і віл, що тягне плуга. Сучасне застосування машин є одним з відношень нашого сучасного економічного ладу, але спосіб експлуатації машин — це зовсім не те, що самі машини» [1, т. 27, с. 391].

Засоби праці виступають як економічна категорія тоді, коли вони розглядаються як носії певних відносин людей у процесі праці, при виробництві і використанні матеріальних благ. Самі по собі речі не можуть мати соціальної природи, але суспільні відносини «завжди зв'язані з речами і проявляються як речі» [1, т. 13, с. 467]. Тому економічна природа засобів праці залежить від способу і характеру їх використання і в різних формаціях вона різна. «Але тільки при капіталістичному способі виробництва і засоби праці і предмет праці стають капіталом» [1, т. 24, с. 167]. Засоби праці становлять матеріальну основу, речову форму основного капіталу за умов капіталізму. При визначенні категорії основного капіталу К. Маркс неодноразово підкреслював, що «тільки функціонування продукту в процесі виробництва як засобу праці перетворює його в основний капітал», [1, т. 24, с. 166]. При капіталізмі приватна власність на засоби виробництва перетворює останні в капітал, який є засобом експлуатації найманої праці з метою одержання додаткової вартості. У капіталістичному суспільстві існують відносини експлуатації між робітниками і капіталістами, антагоністичні суперечності, гостра класова боротьба.

При соціалізмі засоби праці перебувають у суспільній власності і перестають бути знаряддям експлуатації, тому вони не набувають і не можуть набувати форми капіталу. Відсутність приватної власності та експлуатації людини людиною докорінно змінює природу засобів праці, перетворюючи їх в основні фонди. Останні відображають економічну природу засобів праці в конкретній формації, характеризують їх соціально-економічні функції та роль у процесі соціалістичного відтворення. Основні фонди є економічною категорією комуністичного способу виробництва на обох фазах його розвитку і помітно відрізняються від основного капіталу. Різниця полягає в тому, що при капіталізмі засоби праці одночасно є і засобами виробництва і засобами експлуатації. У соціалістичному суспільстві засоби праці перестають бути знаряддям експлуатації і як суспільна власність вони виступають базою комуністичних виробничих відносин. Відтворення і використання основних фондів здійснюється планово на відміну від стихійного характеру цього процесу в капіталістичному суспільстві.

Основні фонди відрізняються від основного капіталу ще й метою використання та стимулами розвитку. При капіталізмі зміцнення великого машинного виробництва посилює інтенсифікацію праці, безробіття, погіршує життя трудящих. Тому засоби праці капіталісти удосконалюють і стимулюють їх розвиток тільки для досягнення власної мети — одержання високих прибутків. Більше того, кожен капіталіст удосконалює свої машини таким чином, щоб застосовувати дешеву жіночу і дитячу працю, а це робить зайвою певну кількість людської праці взагалі,

При соціалізмі засоби праці стають об'єктом загальнонародної власності і використовуються планомірно для збільшення суспільного багатства та підвищення матеріального добробуту трудящих. Перетворення засобів праці в суспільну власність різко змінило соціально-економічну форму реалізації зв'язку засобів виробництва з робочою силою. Цей зв'язок характеризується, перш за все, як відносини справжнього співробітництва і взаємодопомоги рівноправних і вільних членів суспільства, заінтересованих у примноженні народного багатства та розвитку культури. Рівність трудівників соціалістичного суспільства — це рівність співвласників засобів виробництва. При соціалізмі характер співробітництва виключає експлуатацію одних членів суспільства іншими, стосунки між якими ґрунтуються на принципі товариської взаємодопомоги та колективізму.

Не зовсім чітко, нам здається, робиться розподіл фондів на основні та оборотні, а також визначення категорії основних фондів. На нашу думку, при встановленні цієї категорії слід керуватися методологією «Капіталу» К. Маркса, де сказано: «Не речова форма елемента виробництва, а лише його функція в процесі виробництва визначає вміщену в ньому вартість як основну або оборотну» [1, т. 24, с. 207]. Або ще: «Капітал є основним не через те, що він фіксований в засобах праці, а через те, що частина його вартості, вкладеної в засоби праці, лишається фіксованою в них» [1, т. 24, с. 204].

Виходячи з цього положення К. Маркса, ми вважаємо, що вартість засобів праці можна віднести до основних фондів лише тоді, коли вона фіксована у речових факторах, які функціонують у виробництві і постійно здійснюють кругообіг. Особливий характер руху вартості речових факторів виробництва в кожний момент дозволяє виділити її у трьох формах — виробничій, товарній і грошовій. У процесі руху одна частина вартості засобів праці завжди знаходиться у сфері виробництва і становить основні виробничі фонди. Характеризуючи кругообіг продуктивного капіталу, К. Маркс, писав: «Лише продуктивний капітал може поділятися на основний і оборотний. Цієї протилежності не існує, навпаки, для двох інших способів існування промислового капіталу, отже, — ні для товарного капіталу, ні для грошового капіталу» і далі підкреслював, що поділ «існує лише для продуктивного капіталу і в межах останнього» [1, т. 24, с. 173].

Отже, під основними фондами ми розуміємо тільки основні фонди виробничої сфери. Виходячи з цього, можна дати таке визначення даної категорії: основні фонди — це вартість, фіксована в засобах праці, які постійно функціонують в умовах соціалістичної власності в багатьох виробничих циклах, не змінюючи своєї натуральної форми, поступово передають свою вартість продукту, що виготовляється за їх допомогою, і призначаються для задоволення зростаючих матеріальних і куль-

турних потреб членів соціалістичного суспільства. Таке визначення категорії основних фондів найбільш повно, на нашу думку, відтворює соціально-економічну природу і містить ряд ознак, що обумовлюють відмінність, принципову межу між основними фондами і основним капіталом.

Щодо визначення економічної категорії «основні фонди» висловлюються різні точки зору. Багато економістів [див. 3, с. 8; 5, с. 6; 6, с. 9; 7, с. 10] ототожнюють основні фонди з засобами виробництва, інші спеціалісти — з матеріально-технічною базою суспільства, відносячи до них і невиробничі фонди. Деякі автори за економічну природу основних фондів беруть лише окремі ознаки, які властиві засобам праці в суспільному виробництві, а саме: характер перенесення вартості на готовий продукт, тривалість функціонування цих засобів у виробництві, або перераховують технічні показники окремих видів засобів виробництва [див. 9, с. 12]. Так, В. Г. Захаров, аналізуючи роль виробничих фондів у соціалістичному відтворенні, критикує непослідовність деяких економістів у визначенні основних фондів, і робить висновок: «Основні фонди являють собою ту частину виробничих фондів — функціональної форми промислових фондів підприємства, що фіксована у засобах праці, які зберігають свою натуральну форму протягом багатьох виробничих циклів і частинами переносять свою вартість на товар, утворюючи фонд відшкодування» [4, с. 12]. Більше того, він стверджує, що «у визначенні основних фондів перш за все слід підкреслити їх вартісний характер і місце в системі промислових фондів» [4, с. 12], що безперечно, є провідною ознакою категорії основних фондів. Разом з тим В. Г. Захаров вживає такі вирази: «вартість основних фондів» [4, с. 24], «збільшення обсягу основних фондів» [4, с. 25], «моральна зношеність основних фондів» [4, с. 31] і т. д. Використання таких виразів є результатом ототожнення виробничих фондів із засобами виробництва, наголошення на їх натурально-речовому характері. Ми поділяємо думку економістів [8, с. 10], які вважають, що коли мова йде про основні або оборотні фонди, то епітет «виробничі»¹ взагалі є зайвим, так само як зайвими є поширені в літературі вирази «вартість основних фондів», «модернізація основних фондів». Вони означають не що інше, як «вартість вартості», «модернізація вартості», бо категорія основних фондів — це вартісна категорія.

Не можна також погодитися з таким визначенням категорії основних фондів: «Основними фондами є частина засобів виробництва, що використовується у виробничому процесі протягом

¹ У роботі [10] вказується: «На основі соціалістичної власності на засоби виробництва і нових виробничих відносин виникла нова економічна категорія політичної економії, властива тільки соціалізму, — «основні виробничі фонди» [див. 10, с. 6]. Ми заперечуємо проти такого уточнення. К. Маркс у «Капіталі» ніде не підкреслював основний продуктивний капітал [див. 1, т. 24, с. 173, 201, 204].

тривалого часу. Вони поступово переносять свою вартість на продукцію, що виготовляється, зберігаючи натурально-речову форму до повної зношеності» [2, с. 59—60]. І тут же: «Основні фонди за призначенням і речовим складом поділяються на виробничі і невиробничі» [2, с. 60].

Ми гадаємо, що невиробничі фонди не можна включати до складу основних фондів, бо невиробничі фонди — це вартість засобів виробництва, що не функціонує у виробництві, і вони не беруть участі у формуванні вартості продукції. За своїм характером і функцією невиробничі фонди є фондами споживання.

К. Маркс розмежовував засоби праці, що служать фондами споживання і капіталом. Ось що він писав з цього приводу: «Будинок, функціонуючи як приміщення для роботи, є основна частина продуктивного капіталу; функціонуючи як житловий будинок, він зовсім не має форми капіталу, а є просто житловим будинком. Ті самі засоби праці можуть у багатьох випадках функціонувати то як засоби виробництва, то як предмети споживання» [1, т. 24, с. 209—210].

Нам здається, що широко розповсюджене в економічній літературі поняття «основні невиробничі фонди» є невдалим, бо не в повній мірі характеризує визначення засобів праці, які функціонують у невиробничій сфері. Проте аналіз цих фондів не входить у завдання нашого дослідження.

Отже, наукові основи визначення економічної категорії основних фондів слід шукати не в техніко-економічних властивостях засобів праці, а в суспільно-економічних відносинах виробництва.

Категорія основних фондів характеризує найважливішу сторону соціалістичного виробництва. Основні фонди як вартість і особливості її обігу відіграють важливу роль у відтворенні сукупного суспільного продукту. Однак вартість завжди втілюється в якійсь споживній формі, тому не можна основні фонди як вартість засобів праці, відокремлювати від натурально-речової форми цих засобів праці. «Вартість, — вказував К. Маркс, — лишаючи осторонь її чисто символічний вираз у знаку вартості, існує тільки в тій чи іншій споживній вартості, в тій чи іншій речі» [1, т. 23, с. 199]. Основні фонди являють собою єдність речової основи, тобто засобів праці, що функціонують у виробництві, і їх вартісного виразу. Але речовими носіями вартості можуть бути тільки такі речі, які самі є результатом людської праці. Відзначаючи цю особливість, К. Маркс писав: «Якби засіб виробництва не мав вартості і через це йому було б нічого втрачати, тобто якби він не був продуктом людської праці, то він не передавав би продуктові ніякої вартості. Він використовувався б для утворення споживної вартості, не беручи участі в утворенні мінової вартості. Так стоїть справа з усіма засобами виробництва, які дані природою, без допомоги

людини: з землею, вітром і водою, залізом в рудній жилі, деревом у первісному лісі і т. д.» [1, т. 23, с. 201].

Таким чином, лише такі засоби праці є основними фондами, які створено працею людини і які постійно функціонують у виробництві, беруть участь в утворенні вартості, поступово передають свою вартість на продукт. Засоби праці, дані природою, не відносяться до основних фондів, вони обумовлюють виробництво споживної вартості, не беручи участі в її утворенні. Засоби праці, вступивши у продуктивне споживання, використовуються для виробництва нового продукту і частинами передають свою вартість на готовий продукт. Вартість засобів праці немовби розпадається: одна частина її існує у виробництві, а друга — передається заново створеній вартості, тобто існує в новій споживній вартості. Поза сферою виробництва засоби праці є тільки товарами, маючи потенціальну можливість вступити у продуктивне споживання. Включившись у виробництво, вони не залишають його до повного фізичного або морального зносу. Отже, основні фонди як вартість, фіксована в засобах праці, функціонують тільки у виробництві. Поза останнім їх вартість, або частина вартості, набуває якісно нового змісту і відтворює інші сторони суспільних відносин виробництва. Так стоїть питання з споживною частиною засобів праці, внаслідок чого їх вартість надходить в обіг у вигляді амортизаційних відрахувань у вартості незавершеної або готової продукції, після реалізації якої утворюється амортизаційний фонд. Залежно від тривалості служби засобів праці визначається розмір цього фонду. Дальший його рух здійснюється поза сферою виробництва.

Таким чином, правильне визначення економічної категорії основних фондів відіграє важливу роль не тільки в теорії, але й у методології аналізу їх вартості та формуванні прогресивної відтворювальної структури виробничих фондів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 4, 13, 23, 24, 27.
2. Белобровик П. Н., Петрович Э. И. Экономическая эффективность капитальных вложений и основных фондов. М., «Экономика», 1971, 175 с.
3. Будовой В., Иванов Е. Воспроизводство основных фондов промышленности СССР. М., «Высшая школа», 1962, 122 с.
4. Захаров В. Г. Особенности воспроизводства основных фондов в условиях научно-технической революции. М., «Экономика», 1972, 199 с.
5. Иванов Е. А. Воспроизводство и использование основных фондов. М., «Экономика», 1968, 215 с.
6. Колосов А. Ф. Основные фонды и их роль в социалистическом воспроизводстве. М., Соцэкгиз, 1963, 247 с.
7. Остроумов В. С., Шевчук А. В. Основные фонды СССР. М., Госстатиздат ЦСУ СССР, 1962, 192 с.
8. Формирование основных фондов промышленности в условиях хозяйственной реформы. К., «Наукова думка», 1971, с. 152.
9. Экономика социалистической промышленности. М., Политиздат, 1966, 288 с.

10. Сакиев М. С. Темпы роста основных производственных фондов из совокупного общественного продукта в СССР. М., Изд-во Моск. ун-та, 1972, 172 с.

А. І. Андрюшенков

РОЗВИТОК ОСОБИСТОГО ФАКТОРА ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Основним змістом сучасної епохи є перехід від капіталізму до комунізму. В підготовці матеріальних умов цього переходу вирішальна роль належить розвитку виробничих сил, який характеризується науково-технічною революцією.

XXIV з'їзд КПРС зазначив: «Науково-технічна революція відкриває можливості радикального перетворення методів виробництва, створення принципово нових високопродуктивних знарядь праці, прогресивних матеріалів, викликає до життя нові галузі, забезпечує небачені раніше можливості підвищення ефективності всієї виробничої діяльності» [5, с. 156].

Науково-технічна революція, яка веде до серйозних зрушень в технічній, технологічній, організаційній структурі і суспільного виробництва, до зміни змісту і характеру праці, ролі і функції людини у виробництві, вимагає висококваліфікованих кадрів, які володіють глибокими знаннями, мають відповідну політичну і трудову підготовку. В рішенні цього завдання провідна роль належить освіті, як загальній, так і спеціальній.

Останнім часом значно зміцнів взаємозв'язок між освітою і економічним розвитком країни. Науково-технічна революція, змінюючи профіль сучасного виробництва, зміст і форми праці, поліпшуючи матеріальні умови життя людини, поставили на порядок денний питання про підвищення економічної ефективності сучасного виробництва. Це завдання висуває на перший план інтенсивні фактори розвитку виробництва, важливим з яких є підвищення освітнього рівня робітничого класу.

Освіта як предмет розглядається у найрізноманітніших аспектах в економічній і політичній, педагогічній і психологічній літературі. Ми спробуємо показати роль, значення і вплив освіти на підвищення продуктивності суспільної праці.

Не можна успішно розв'язати завдання створення матеріально-технічної бази комунізму і піднесення рівня добробуту народу без підвищення продуктивності суспільної праці. І не даремно Маркс і Енгельс відзначали, що зростання продуктивної сили праці «є абсолютно необхідною практичною умовою ще і тому, що без нього має місце тільки загальне поширення бідності» [1, т. 3, с. 32].

Продуктивність праці завжди відноситься до конкретної живої праці і показує ступінь її плідотворності. Її можна визначити як властивість конкретної праці створювати в одиницю часу певну кількість споживчої вартості або виконати певний обсяг роботи.

Приріст продукції за рахунок підвищення продуктивності праці залежить від динаміки трудових ресурсів, від їх розподілу і співвідношення екстенсивного і інтенсивного напрямків розвитку економіки. В першій п'ятирічці за рахунок підвищення продуктивності праці був одержаний 51% приросту промислової продукції, в другій — 79% за воєнні роки і четверту п'ятирічку — 69%, в п'ятій п'ятирічці — 68% [13, с. 84] за роки семирічки — 62%, а в восьмій п'ятирічці, — 73% [5, с. 151]. Основна лінія економічного розвитку нашої країни на найближчі роки і на далеку перспективу — це всебічна інтенсифікація суспільного виробництва і підвищення його ефективності. Провідна роль у здійсненні цієї лінії належить продуктивності праці. Чому зростання продуктивності праці в народному господарстві набирає особливої значимості? Перш за все тому, що в дев'ятій п'ятирічці передбачається одержати за цей рахунок 80—85% приросту національного доходу, 87—90% загального приросту промислової продукції, 95% приросту будівельно-монтажних робіт і весь приріст вантажооборотів залізничного транспорту [5, с. 159]. Зростання продуктивності праці в усіх галузях матеріального виробництва буде рівноцінним додатковому залученню приблизно 30 млн. робітників [7, с. 7].

По-друге, в суспільному виробництві в 1970 р. було зайнято більше 92% [7, с. 6] працездатного населення СРСР. При такому високому рівні зайнятості населення ми не можемо розраховувати на великий приріст виробництва за рахунок збільшення чисельності робітників шляхом перерозподілу працездатного населення з особистого підсобного і домашнього господарства, тому що в останні роки різко зменшилися резерви робочої сили в результаті скорочення числа зайнятих в домашньому і особистому підсобному господарстві. В 1960 р. в СРСР на кожних 100 чоловік працездатного віку в домашньому і особистому господарстві було зайнято 22, а на початок дев'ятої п'ятирічки 7—8 чоловік. За 10 років кількість зайнятих в цій сфері скоротилась майже на 15 млн. чоловік [8, с. 74—75].

По-третє, знижується можливість залучення в суспільне виробництво молоді в зв'язку з введенням загальної обов'язкової середньої освіти. В 1960 р. молодих людей, які навчалися з відривом від виробництва, було 4,4 млн. чоловік, а в 1970 р. — 9,9 млн. чоловік. До 1975 р. це число ще більше зросте [8, с. 77].

В цілому в результаті скорочення резервів робочої сили меншим стає і поповнення зайнятих в суспільному виробництві. Якщо за 1966—1970 рр. чисельність робітників і службовців в СРСР збільшилась на 13,5 млн. чоловік, то за 1971—1975 рр. приріст цей не перевищить і 11 млн. чоловік [8, с. 74—75]. До того ж у дев'ятій п'ятирічці значна частина робітників буде направлена в сферу обслуговування.

По-четверте, якщо в 1940 р. в народному господарстві країни в сфері матеріального виробництва було зайнято 88,3% всіх

робітників, то в 1970 р. тільки 77,4%. В ті ж роки в непродуктивних галузях спостерігалось збільшення з 11,7% до 22,6% [10, с. 508]. А Українській РСР властиві деякі особливості. Тут нижчий, ніж по країні в цілому, коефіцієнт приросту населення. За період 1939—1959 рр. воно по республіці зросло на 3,5%, в той час як по СРСР — на 9,5%. В 1970 р. при природному прирості населення по СРСР 9,2 на 1000 жителів по УРСР цей показник становив лише 6,3 [10, с. 50—51]. Це пояснюється як великими втратами в період війни, так і відносно низькою народжуваністю. Число народжених на 1000 жителів знизилось з 27,3 в 1940 р. до 20,5 в 1960 р. і до 15,2 в 1970 р. [10, с. 50—51].

Всі перелічені вище причини і викликають необхідність створити умови для значного підвищення продуктивності праці в 1971—1975 рр. Л. І. Брежнев у звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду КПРС вказав: «Сила наших планів, запорука їх реальності в тому, що вони нерозривно пов'язують піднесення життєвого рівня з піднесенням суспільного виробництва, з підвищенням продуктивності праці. Але цим визначається і відповідальність, яка лягає на партію, на весь радянський народ. Як ми живемо сьогодні і житимемо завтра — це залежить від нас самих, від наших трудових успіхів» [5, с. 48].

Люди з їх виробничим досвідом і навичками до праці являють собою головну продуктивну силу суспільства, без якої неможливий ніякий процес виробництва. Першою продуктивною силою всього людства, вказував В. І. Ленін, є робітник, трудячий [2, с. 29, 321].

Зростання культурного і технічного рівня робітничого класу найбезпосередніше впливає на розвиток всього суспільного виробництва, на підвищення продуктивності праці. В. І. Ленін говорив, що найважливішими умовами підвищення продуктивності праці є зростання освітнього і культурного рівня маси населення, «підвищення дисципліни трудящих, уміння працювати, спорості, інтенсивності праці, кращої її організації» [3, с. 36, 177].

Позитивний вплив загальноосвітнього рівня робітників на зростання продуктивності праці відзначався ще в дослідженнях російських учених [3, с. 12, 160].

Незважаючи на труднощі у визначенні культурно-технічного рівня робітників в прямих показниках, економічна теорія, наукові спостереження і виробнича практика разом дозволяють з достатньою виразністю встановити ступінь впливу загальних і технічних знань трудящих на зростання продуктивності праці.

Значення цього фактора легше зрозуміти, якщо взяти до уваги його зв'язок з проблемою складної і простої праці. Складна, або кваліфікована, праця створює в одиницю часу більше продукції порівняно з простою. Вона, таким чином, набирає значення помноженої простої праці. Перехід же від простої праці до складної, від менш складної до більш складної, що є об'єк-

тивним законом розвитку виробництва, означає прогресивне зростання продуктивності праці.

В умовах соціалізму заміна простої і складної праці все більш складною працею проходить в таких масштабах і на такому ступені, які неможливі для капіталізму. Це і створює ту нову, набагато більш високу продуктивність праці, завдяки якій «капіталізм може бути остаточно переможений і буде остаточно переможений...» [4, с. 29, 379]. Цілком очевидно, що освіта стала складовою частиною тієї складної «сукупної» праці, завдяки якій здійснюється суспільне виробництво.

Багаточисленні дослідження показали високу ефективність загальної освіти з точки зору швидкого оволодіння робітниками кваліфікацією. Нами було проведено обстеження верстатобудівних заводів у м. Краматорську. Ним охоплено 2970 робітників, об'єднаних в групи по спеціальностях, складності роботи, тарифних розрядах і трудовому стажу. Врахована і вікова здатність. Одержаний результат дозволяє зробити висновки про те, наскільки ефективною є праця робітника, який має середню освіту порівняно з тим, що закінчив лише 6 класів загальноосвітньої школи. Наприклад, слюсарі-інструментальники 4-го розряду з стажем роботи 5 років, які закінчили 8 класів, виконують змінне завдання в середньому на 32% більше, ніж ті, що мають 5-класну освіту. А показники роботи виробничників, які мають повну середню освіту, на 18% вищі показників восьмикласників.

Аналогічні результати й по інших професіях [11].

Рівень освіти трудящих знаходить своє відбиття на багатьох виробничих показниках. Освічений, технічно підготовлений робітник добивається скорочення допоміжного часу на кожній операції. Збільшуючи основний робочий час, краще розбирається в технічній документації, швидше опановує складну техніку, оволодіває тонкощами обраної професії, швидше підвищує свою кваліфікацію. Він проявляє більше творчої активності, вносить у виробництво елементи наукової організації праці. Йому під силу застосовувати у виробництві найновіші досягнення науки і техніки. Як результат всього цього і є підвищення продуктивності праці.

Є. А. Леонтьєв і Н. І. Пехтелева [6, с. 59—60] відзначають ще одну особливість впливу загальноосвітнього рівня на ефективність праці. Робітники з 8—9 і 9—11-класною освітою дають в середньому рівний виробіток. Але за зовнішньою однаковістю ховаються різні тенденції. Виріток робітників з 8—9-річною освітою поступово зменшується, а з 10—11-річною — зростає, причому особливо різкий стрибок спостерігається після 5—10-річного стажу роботи. Така відмінність пояснюється творчим ставленням до праці високоосвічених робітників.

Характерною рисою новаторів виробництва є те, що, добиваючись високої продуктивності праці, вони не заспокоюються

на досягнутому, а продовжують удосконалювати свою майстерність і вишукувати нові резерви для підвищення продуктивності праці.

Підвищення загальноосвітнього рівня, свідомості і трудової дисципліни робітників невід'ємні від їх високої суспільної політичної і трудової активності, які знаходять своє відображення в соціалістичному змаганні і технічному мистецтві — раціоналізації і винахідництві, які є могутніми факторами зростання продуктивності праці. Чим вищий освітній рівень раціоналізаторів і винахідників, тим більше подають вони пропозицій. Існує прямопропорційна залежність між кількістю раціоналізаторських пропозицій і освітнім рівнем.

Зараз в рядах науково-технічних товариств і товариств винахідників і раціоналізаторів об'єднується близько 11 млн. ентузіастів технічного прогресу. За роки восьмої п'ятирічки силами науково-технічної громадськості розроблено більше 780 тисяч рекомендацій з актуальних проблем виробництва і управління, використано у виробництві 15,7 мільйона винаходів і раціоналізаторських пропозицій з економічною ефективністю 12,6 млрд. карбованців [14].

В підвищенні продуктивності праці велике значення має кваліфікація кадрів. Сучасне виробництво ставить швидкозростаючі вимоги не лише до машин, техніки, але й, перш за все до тих, хто ці машини створює і цією технікою керує. Обов'язковою умовою успішної праці є спеціальні знання, висока професійна підготовка, загальна культура людини.

В промисловості СРСР щорічно підвищує кваліфікацію 1/5 частина всіх робітників. В середньому кожний підвищує кваліфікацію раз в 5 років, а в ряді галузей — в 6—7 і навіть в 9 років [9, с. 242], що очевидно недостатньо в умовах науково-технічної революції. Особливо слід підкреслити необхідність подальшого розширення навчання робітників у школах передових методів праці. При наявності багатого досвіду новаторів виробництва ці школи мають дуже важливе значення в підвищенні продуктивності праці і поліпшенні якості продукції.

Підвищення загальноосвітньої підготовки робітників є вимогою науково-технічної революції. Разом з тим воно вимагає постійного стимулювання. Встановлюючи прямий зв'язок між витратами праці і її результатами, забезпечуючи вищу оплату кваліфікованої праці, матеріальне стимулювання сприяє зацікавленості виробничників у підвищенні кваліфікації, в розвитку своїх здібностей і талантів, удосконаленні навичок, в зростанні ефективності праці.

Перехід до загальної обов'язкової середньої освіти, широкий розвиток системи професійно-технічного навчання дозволяє поліпшити якість робочої сили. І неодмінною умовою підготовки кадрів є відповідність вимогам науково-технічного прогресу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К., Енгельс Ф. Німецька ідеологія. Твори, т. 3, 603 с.
2. Ленін В. І. Всеросійський з'їзд у справі позашкільної освіти 6—15 травня 1919 р. Твори, т. 29, с. 293—332.
3. Ленін В. І. Чергові завдання Радянської влади. Повн. збір. тв., т. 36, с. 155—195.
4. Ленін В. І. Великий почин. Твори, т. 29, с. 363—386.
5. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., Політвидав України, 1972, с. 360.
6. Карпукін Д. Производительность труда и эффективность производства. М., «Економика», 1971, с. 48.
7. Некоторые вопросы политической экономии. Казань, 1971, с. 99.
8. Касимовський Є. В. Продуктивність праці і ефективність використання трудових ресурсів у дев'ятій п'ятирічці. Ж. «Економика і організація промислового виробництва». 1972, № 1, с. 196.
9. Костин Л. А. Повышение эффективности труда в новых условиях. М., «Мысль», с. 271.
10. Народное хозяйство СССР в 1970 г. Стат. ежегодник. М., 1971, с. 824.
11. План соціального розвитку заводів у 9-ій п'ятирічці.
12. Рабочий класс в СССР. «Наука», с. 559.
13. Федоритов В. Я. Проблемы повышения экономической эффективности производства. Лениздат, 1970.
14. Газ. «Правда», 21 лютого 1972 г.

В. Т. Головінова

РОЛЬ ТОРГІВЛІ В ПІДВИЩЕННІ ЖИТТЕВОГО РІВНЯ ТРУДЯЩИХ

Керуючись марксистсько-ленінською теорією, спираючись на пізнання та всебічне використання економічних законів, Комуністична партія послідовно вирішує назрілі питання сучасного розвитку суспільного виробництва. Як відомо, головне завдання дев'ятої п'ятирічки полягає в тому, «щоб забезпечити значне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі високих темпів розвитку соціалістичного виробництва, підвищення його ефективності, науково-технічного прогресу і прискорення зростання продуктивності праці» [4, с. 46]. Це завдання є конкретним виразом вимог основного економічного закону соціалізму, що діалектично поєднує в собі мету суспільного виробництва і засоби для її досягнення. Взявши курс на істотне підвищення матеріального добробуту трудящих, «партія виходить насамперед з того, що найповніше задоволення матеріальних і культурних потреб людей — це найвища мета суспільного виробництва при соціалізмі» [4, с. 46—47]. Іншої об'єктивної мети, крім «забезпечення повного добробуту і вільного всебічного розвитку всіх членів суспільства» [3; с. 36], при соціалістичному виробництві не може бути, оскільки засоби виробництва є суспільною власністю, виготовлення і привласнення суспільного продукту планомірно організовані і здійснюються в інтересах всіх членів суспільства. Будучи об'єктивною, ця мета виступає головною рушійною силою розширення і науково-технічного удосконалення соціалістичного виробництва.

Спільний напрямок сучасної економічної політики партії і об'єктивної мети розвитку суспільного виробництва обумовлений досягнутим рівнем розвитку продуктивних сил, наявними умовами та матеріальними можливостями. Багатогалузева високорозвинена промисловість та велике сільськогосподарське виробництво, найпередовіша в світі наука, кваліфіковані кадри, зайняті в народному господарстві нашої країни, дозволяють сьогодні висувати і розв'язувати якісно нові завдання.

Отже, дія основного економічного закону при розвиненому соціалізмі полягає не тільки в необхідності, але й у можливості сучасного значного піднесення матеріального і культурного рівня життя народу. Цьому підпорядковано обґрунтування на XXIV з'їзді КПРС важливого теоретичного положення про взаємодію виробництва і споживання. Зростання виробництва, звичайно, розглядається як причина, споживання — як наслідок виробництва, а залежність розвитку й зростання виробництва від споживання подекуди випадає з поля зору. Тому дуже важливим є висновок про те, що «підвищення добробуту трудящих стає все більш настійною потребою самого нашого господарського розвитку, однією з важливих економічних передумов швидкого зростання виробництва» [4, с. 47]. Такий вплив споживання на розвиток виробництва об'єктивно впливає з вимог сучасного виробництва перш за все, до працівників, які повинні мати спеціальні знання, високу професійну підготовку, високу загальну культуру як обов'язкову умову високопродуктивної праці та всебічного використання досягнень технічного прогресу.

Тому соціалістичне суспільство, висуваючи визначальну роль виробництва, безпосередньо пов'язує його розвиток з усіма змінами і закономірностями сфери споживання, про що свідчить широка соціальна програма, розроблена XXIV з'їздом КПРС.

У дев'ятій п'ятирічці для повнішого задоволення потреб трудящих накреслені суттєві зрушення в галузевій структурі промисловості на користь предметів споживання. При збереженні переважного зростання засобів виробництва у масштабах всього народного господарства продукція промисловості групи «А» повинна збільшитися на 41—45%, продукція групи «Б» — на 44—45% [4, с. 156]. Передбачається використання значних потужностей підприємств важкої промисловості для збільшення випуску товарів масового попиту, причому у багатьох галузях випуск їх буде зростати швидше виробництва профілюючої галузевої продукції. Так, у машинобудуванні обсяг продукції збільшиться в 1,7 раза, а виробництво предметів споживання — в 2,2 раза [4, с. 283].

Формування потреб і рівень споживання продовольчих і промислових товарів залежать у значній мірі від обсягу і темпів розвитку сільського господарства, яке постачає основну частину товарів народного споживання, дає близько третини

національного доходу країні і разом з промисловістю і торгівлею розв'язує завдання найбільш повного задоволення зростаючих потреб. Тому в поточній п'ятирічці перед сільським господарством поставлені великі завдання, розв'язання яких дозволить повніше задовольнити потреби населення, якісно удосконалити структуру споживання. Забезпечити середньорічний валовий збір зерна по країні за п'ятиріччя в кількості не менш як 195 млн. тонн м'яса — 14,3 млн. тонн (у забійній вазі), молока — до 92,3 млн. тонн, яєць — до 46,7 млрд. шт. і вовни — до 464 тис. тонн [4, с. 293—394].

Слід особливо відзначити, що курс КПРС на прискорений розвиток галузей, що виробляють предмети споживання або сировину для їх виробництва, зовсім не означає послаблення уваги до важкої промисловості [див. 4, с. 51].

Під впливом змін структури суспільних потреб зараз вже визначилися якісні зрушення всередині виробництва товарів народного споживання. Щодо більш швидкого зростання потреб населення на предмети споживання, то їм будуть відповідати випереджаючі темпи зростання виробництва товарів культурно-побутового призначення і господарського вжитку. З метою більш повного задоволення потреб населення в цих товарів ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР на основі рішень XXIV з'їзду партії прийняли 15 вересня 1971 р. постанову про заходи по забезпеченню дальшого розвитку виробництва товарів масового попиту». У ній передбачені завдання по збільшенню випуску цих товарів проти 1970 р. в 1,9 раза. Накреслено повніше використання потужностей діючих підприємств і будівництво нових, збільшення виробництва дефіцитних товарів, підвищення заінтересованості підприємств у збільшенні випуску товарів масового попиту, розширення і поновлення їх асортименту.

Для успішного здійснення важливих соціально-економічних заходів, спрямованих на значне підвищення матеріального і культурного життя народу, велику роль відіграють темпи збільшення національного доходу та пропорції в його розподілі. У 1975 р. національний дохід (в порівняльних цінах) перевищить 370 млрд. крб. або майже вдвічі більше у порівнянні з 1965 р. Якщо у восьмій п'ятирічці приріст фонду споживання в національному доході становив 57 млрд. крб., то в поточній п'ятирічці він становитиме 75—81 млрд. крб. [4, с. 155]. Реальні доходи в розрахунку на душу населення підвищаться приблизно на 30% [4, с. 162]. Відповідно до збільшення доходів населення і розширення виробництва предметів споживання товарооборот має збільшитися в 1,4 раза, тобто перевищить товарооборот 1970 р. на 64 млрд. крб. [4, с. 309]. Внаслідок цього родина з чотирьох чоловік матиме змогу в 1975 р. придбати товарів приблизно на 850 крб. більше, ніж в 1970 р. [7, с. 121]. Одночасно передбачається забезпечити оптимальну відповід-

ність структури платоспроможного попиту населення з асортиментом товарів, що виробляються. У свою чергу ця відповідність сприятиме стабільності роздрібних цін, що є важливою гарантією збільшення грошових доходів трудящих.

У боротьбі за високу ефективність народного господарства, за досягнення накресленого завдання провідне місце належить, звичайно, виробництву. Проте, не можна недооцінювати вагу і роль у даному процесі сфери товарного обігу, через яку до споживачів доводяться вироблені матеріальні блага. Торгівля при соціалізмі є формою обміну, в процесі якого відбувається рух продуктів праці з сфери виробництва до сфери споживання, що забезпечує безперервний процес розширеного відтворення. Для повторення процесу виробництва в розширеному масштабі необхідно, щоб вироблені на підприємствах товари перетворилися в гроші, відшкодовуючи при цьому вартість витрачених засобів виробництва. У процесі реалізації виявляється відповідність вироблених товарів попиту населення, суспільна корисність затрат та їх ефективність. Якщо торгівля не може повністю реалізувати зростаючий обсяг товарів з мінімальними витратами праці, то це позначиться на зниженні ефективності народного господарства в цілому, оскільки частина споживчих вартостей і праця, затрачена на їх виробництво, не дістануть суспільного визнання. Разом з тим, учасники суспільного виробництва тільки тоді матеріально заінтересовані в підвищенні ефективності останнього, в результатах своєї праці, коли в обмін на грошові доходи вони придбають потрібні їм товари й послуги.

Радянська торгівля виступає об'єктивно необхідною особливою фазою в ланцюгу відтворювального процесу. Про це переконливо свідчать такі дані. У 1971 р. фонд споживання в національному доході країни становив 212,2 млрд. крб. і в тому числі фонд споживання населення (загальна вартість матеріальних благ, використаних для задоволення безпосередніх потреб) — 204,7 млрд. крб. [9, с. 361]. З цієї суми було реалізовано 165,6 млрд. крб. через державну й кооперативну торгівлю (включаючи громадське харчування), а 4,1 млрд. крб. — через оборот продажу сільськогосподарських продуктів на колгоспному позасільському ринку [9, с. 387], тобто через торгівлю сьогодні реалізується понад $\frac{4}{5}$ фонду товарів особистого споживання. Питома вага споживчих благ, що надходять населенню через торгівлю, у перспективі збільшуватиметься. Слід підкреслити, що зростання суспільних фондів споживання, заплановане в поточній п'ятирічці, не протистоїть розгортанню торгівлі, а, навпаки, сприяє її розвитку. Дійсно, значна частина суспільних фондів споживання надходить до трудящих у вигляді грошей, які можна перетворити на споживчі блага.

Товарооборот радянської торгівлі є показником неухильного підвищення народного добробуту і поліпшення структури

споживання. Характерною його закономірністю в дев'ятій п'ятирічці є те, що в міру збільшення грошових доходів населення, повнішого задоволення попиту на продукти харчування воно одержує можливість використовувати все більше коштів для придбання непродовольчих товарів. У 1975 р. їх кількість підніметься до 48,3% проти 44,7% в 1970 р. Продаж одягу зросте на 35%, трикотажних виробів — на 56%. Високими темпами будуть реалізовуватися предмети культурно-побутового призначення та господарського вжитку. Так, продаж легкових автомашин зросте більш ніж у 6 разів, електропилососів — в 2,9 раза, посуду фарфоро-фаянсового — 1,8 раза [10, с. 3]. Про успішне виконання накреслених заходів по підвищенню життєвого рівня трудящих свідчать результати виконання державного плану розвитку народного господарства СРСР в 1972 р. Близько 3/4 національного доходу використано на споживання; предметів культурно-побутового призначення і господарського вжитку, яких випущено на 10% більше проти 1971 р. Значно збільшився продаж одягу, білизни, тканин, трикотажних виробів (на 6%), холодильників (10%), телевізорів (на 112%), легкових автомашин (на 170%) та ін. Зростання виробництва товарів споживання дозволило розширити роздрібний товарооборот державної і кооперативної торгівлі, який підвищився на 6,9% і становив 174,9 млрд. крб. [5, с. 3].

Поряд з задоволенням потреб трудящих у поточній п'ятирічці ставиться завдання зближення обсягу й структури споживання матеріальних благ з науково обґрунтованими фізіологічними нормами харчування та раціональними нормами забезпеченості непродовольчими товарами. Тому для характеристики добробуту населення недостатньо оперувати даними про фактичні розміри споживання. Треба провадити розрахунок ступеня задоволення потреб шляхом зіставлення фактичного рівня споживання матеріальних благ з науково обґрунтованими нормами споживання. Як писав В. І. Ленін, нормою слід вважати, скільки треба людині за наукою хліба, м'яса, молока, яєць і т. п. тобто норма — не число калорій, а кількість і якість їжі [див. 2, т. 40, с. 342].

Оскільки матеріальними благами користуються не тільки працюючі, а й всі члени сім'ї і суспільства, найбільш точним показником є середнє споживання на душу населення. Дані таблиці, яка наводиться нижче, показують, що по багатьох видах продукції (за винятком хлібопродуктів та картоплі, скорочення споживання яких є закономірним процесом за умов безперервного зростання реальних доходів та підвищення якісного рівня калорійності харчування трудящих), досягнуто або визначилося зрушення в бік наближення до рівня науково обґрунтованих норм харчування.

Підвищення добробуту трудящих, поліпшення їх обслуговування дозволить збільшити вільний час, потрібний для всебіч-

ного духовного й фізичного розвитку людини. Вільний час вже при розвинутому соціалізмі поступово стає мірилом багатства суспільства. Більшу частину цього часу займають витрати споживання, до яких, зокрема, належать витрати на купівлю това-

Споживання найважливіших продуктів харчування і непродовольчих товарів на душу населення в рік [8, с. 116; 9, с. 372—373].

Назва товарів	Одиниця ви- міру	Рекомендова- на норма	1970 р.	1975 р.	Абсолютний приріст	1975 р. т. % до 1970 р.	1975 р. у % до норми, що рекоменду- ється
М'ясо і м'ясо- продукти	кг	81,8	48	59	+11	122,9	72,1
Молоко і мо- локопродукти	„	433,6	307	340	+33	110,9	78,4
Яйця	шт.	292	159	192	+33	120,7	65,7
Риба і рибо- продукти	кг	18,2	15,4	22	+ 6,6	142,8	120,9
Цукор	„	36,5	38,8	43	+ 4,2	110,8	117,8
Картопля	„	96,7	130	120	—10	92,3	124,1
Овочі й баш- танні		146	82	109	+27	133	74,7
Хліб і хлібо- продукти (в пе- реводі на бо- рошно)	„	120,4	149	148	— 1	99,3	122,9
Тканини всіх видів	м	51,1	30,4	33,4	+ 3	109,7	65,3
Трикотаж	шт.	9,4	5,3	7,2	+ 1,9	136	76,6
Панчохи й шкарпетки	пар	9,0	6,0	6,9	+ 0,9	115	76,7
Взуття шкі- ряне	„	4,3	3,0	3,6	+ 0,6	120	83,7

рів. Сьогодні ще не можна стверджувати, що у нас вирішено питання максимального збереження часу населення при реалізації запитів у торгівлі. За підрахунками соціологів, трудящі нашої країни щороку витрачають близько 30 млрд. людино-годин на придбання товарів [див. 6, с. 28]. Тому дальший розвиток і удосконалення торгівлі повинні здійснюватися в напрямку збільшення вільного часу населення — важливого показника поліпшення умов життя.

При існуванні товарного виробництва відношення між виробництвом і споживанням виступають як відношення між попитом і пропозицією [див. 1, т. 26, с. 526]. Попит на товари споживання відбиває суспільні потреби, забезпечені платіжними засобами. Надійним фактором формування у покупців попиту на товари, виховання нових смаків і потреб при соціалізмі є торгівля. Широкий розвиток останньої, постійне розширення

асортименту товарів, активне їх пропонування сприяє збільшенню попиту. Виходячи з того, що смаки не тільки стихійно змінюються, але й спрямовано виховуються, торговельні організації повинні дбати про впровадження у споживання все нових і нових виробів. Без вивчення попиту не можна раціонально розподіляти товарні ресурси по районах країни, формувати відповідний асортимент. Без вивчення ринку не можна вирішувати питань, що становлять основу торговельної діяльності. Вивчення попиту дасть відчутні результати лише в тому випадку, коли цим разом з працівниками торговельних організацій займатимуться галузі народного господарства, які випускають товари споживання. Як підкреслюється в матеріалах XXIV з'їзду КПРС, необхідно, щоб промисловість сама вивчала потреби ринку і була готовою швидко перебудовувати виробництво з урахуванням їх змін. Не виключається, що асортимент товарів споживання повинна формувати і вдосконалювати не тільки торгівля, але й промисловість. І робити це їм потрібно так, щоб він відповідав інтересам і споживача і самого виробництва. При галузях, що випускають товари споживання, доцільно організувати науково-дослідні центри вивченню суспільної потреби на продукцію і координувати їх діяльність з Міністерством торгівлі СРСР та Всесоюзним науково-дослідним інститутом вивчення попиту і кон'юнктури торгівлі. Вивченням ринку слід займатись не ізольовано один від одного, а за єдиним планом з визначенням для кожного, специфічних завдань та їх координації. Проблема зв'язку торгівлі з промисловістю, мета якої повніше задовольняти зростаючі потреби населення, повинна розв'язуватися на основі максимального використання механізму товарно-грошових відносин та закону вартості у взаємодії з плановими завданнями.

План передбачає обсяг та асортиментну структуру виробництва і їх рух у сфері обігу. Остання ж виявляє відповідність вартісної форми продукту праці його споживчим властивостям. Їх невідповідність виявляється в суперечності споживчої вартості та вартості. Яскравим доказом цього є понаднормативні товарні запаси, періодичні зниження, що відвертають значні суми з держбюджету і знижують ефективність витрат суспільної праці.

Отже, у вирішенні питання дальшого підвищення матеріального і культурного добробуту радянського народу в дев'ятій п'ятирічці велика роль відводиться торгівлі. Своєчасне доведення до населення всезростаючого обсягу матеріальних благ та послуг дозволить створити кращі можливості для підвищення ефективності соціалістичного виробництва, найбільш раціонального використання позаробочого і вільного часу трудящих, зростання їх кваліфікації, піднесення культурного рівня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 26, ч. II, 664 с.
2. Ленин В. И. Письмо П. И. Попову. Полн. собр. соч., т. 40, 340—342 с.
3. Ленин В. И. Зауваження на другий проект програми Плеханова. Твори, т. 6, 18—38 с.
4. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971, 360 с.
5. Пятилетка по пути подъема. «Правда», 30 січня 1973 р.
6. «Вопросы экономики», 1971, № 12, с. 28—38.
7. Куликов В. С. Роль финансов в повышении благосостояния советского народа. М., 1972, 1157 с.
8. «Научные труды Московского института народного хозяйства им. Г. В. Плеханова», вып. 99, М., 1971, 211 с.
9. Народное хозяйство СССР. 1922—1972. Статсборник, М., 1972, 848 с.
10. Экономическая газета, 1971, № 30.

Я. К. Яковенко

ГОСПОДАРСЬКИЙ РОЗРАХУНОК ВИРОБНИЧИХ ОБ'ЄДНАНЬ

У звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду партії зазначалося, що в нашій країні побудовано розвинуте соціалістичне суспільство. Важливі зміни відбулися в народному господарстві. Зросли масштаби виробництва і споживання, збільшилися економічні і освоєні нові природні ресурси, підвищилася питома вага СРСР у світовому виробництві, розширилися міжнародні економічні зв'язки.

Зростання масштабів виробництва, якісні зрушення в нашій економіці, тісний зв'язок науки з виробництвом вимагають змін і в управлінні виробництвом. Л. І. Брежнев на XXIV з'їзді КПРС говорив: «Курс на створення об'єднань і комбінатів треба вести рішуче — в перспективі вони повинні стати основними госпрозрахунковими ланками суспільного виробництва» [4, с. 78].

Дальшого розвитку це положення набуло в Постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про деякі заходи по дальшому вдосконаленню управління промисловістю» [див. 6].

Господарський розрахунок, як метод планового ведення господарства підприємств і об'єднань, базується на використанні системи економічних законів соціалізму і вартісних інструментів і забезпечує послідовне здійснення режиму економії відповідно до умов соціалістичного планомірно організованого виробництва. Разом з тим госпрозрахунок є економічною категорією, що виражає суть товарно-грошових відносин, які складаються між підприємствами і безпосередніми виробниками, а також між окремими підприємствами.

Теоретичні основи господарського розрахунку, його принципи сформульовані у працях В. І. Леніна. Госпрозрахунок, як тип ведення господарства підприємства, підкреслював він, неминує стане переважаючим, коли не виключним [див. 2, т. 33, с. 153]. Розкриваючи суть і значення господарського розрахун-

ку підприємств у соціалістичному виробництві, В. І. Ленін писав, що трести і підприємства на госпрозрахунку засновані саме для того, щоб вони самі відповідали і притому повністю відповідали за беззбитковість своїх підприємств [див. 3, т. 54, с. 150]. Він робив наголос на тому, що соціалізм треба будувати не на ентузіазмі, а з допомогою ентузіазму, на особистому інтересі, особистій заінтересованості, на господарському розрахунку, інакше підвести мільйони людей до комунізму неможливо [див. 2, т. 33, с. 34—35].

Вдосконаленню госпрозрахунку приділяється велика увага на всьому шляху соціалістичного будівництва. Господарська реформа, початок якій поклали березневий (1965 р.) і вересневий (1965 р.) Пленуми ЦК КПРС, спрямована на вдосконалення управління і планування народного господарства, краще використання досягнень науково-технічного прогресу, підвищення продуктивності праці, поліпшення якості продукції та зростання ефективності застосування економічних важелів госпрозрахункового механізму.

На першому етапі здійснення економічної реформи, який припадає на роки восьмої п'ятирічки, на нову систему планування та економічного стимулювання були переведені великі підприємства, бо саме вони могли реалізувати переваги, закладені в ній.

До початку 1973 р. в нових умовах працювало понад 43 тис. (або 83%) промислових підприємств і виробничих об'єднань, які давали 94% загального обсягу продукції [9, 1, т. 7]. Але організаційні форми управління ще не завжди повністю відповідають госпрозрахунковим вимогам підприємств. Це і є однією з причин створення виробничих об'єднань.

Організація виробничих об'єднань — основа другого етапу здійснення економічної реформи. Об'єктивні тенденції концентрації і спеціалізації виробництва існували на всіх етапах розвитку соціалістичної економіки. Проте безпосередня мета, форми, принципи і господарські результати укрупнення були різні. Створення сучасних виробничих об'єднань спрямовано на дальше вдосконалення організації управління промисловістю за допомогою укрупнення підприємств, формування всесоюзних і республіканських промислових об'єднань, наближення органів господарського керівництва до виробництва, а також завдяки чіткому розмежуванню прав і обов'язків між різними ланками галузевого управління, підвищенню оперативності й гнучкості в роботі управлінського апарату. При тому розв'язання більшості питань виробничо-господарської діяльності зосередиться безпосередньо на підприємствах, у комбінатах і об'єднаннях.

В постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про деякі заходи по дальшому вдосконаленню управління промисловістю» підкреслюється, що вдосконалення організації управління промисловістю спрямоване на підвищення рівня концентрації

виробництва основних видів продукції галузі, на розвиток науково-технічної бази, спеціалізацію і кооперування підприємств, що об'єднуються. Основою єдиних господарських комплексів є виробництво, науково-дослідні і проектно-конструкторські організації. Мета їх створення — забезпечення значного зростання продуктивності праці, підвищення якості продукції, зниження її собівартості і поліпшення інших техніко-економічних показників [див. 6].

К. Маркс писав: «Зростання розмірів промислових підприємств всюди є вихідним пунктом для ширшої організації спільної праці багатьох, для ширшого розвитку її матеріальних рушійних сил, тобто для прогресуючого перетворення розрізних і рутинних процесів виробництва в суспільно комбіновані і науково спрямовувані процеси виробництва» [1, т. 23, с. 595].

На початок 1972 р. в нашій країні нараховувалося близько 900 різного типу об'єднань [8, с. 129]. В УРСР нині існує 250 об'єднань, у тому числі 14 науково-виробничих, 30 великих республіканських промислових об'єднань на базі колишніх главків міністерств і підвідомчих їм підприємств та організацій і 201 виробничі об'єднання [10, с. 32].

Наслідки роботи об'єднань в роки восьмої п'ятирічки були значно кращими, ніж окремих підприємств. Наприклад, об'єднання підприємств легкої промисловості нашої республіки збільшили обсяг виробництва на 80%, продуктивність праці — на 58, фондівіддачу — на 54%. Підприємства ж, які не ввійшли до складу об'єднань, мали відповідно такі показники: 74, 39,02% [10, с. 33].

Зростанню ефективності виробничих об'єднань сприяє швидке, з меншими витратами технічне переозброєння і реконструкція підприємств, краще використання фондів, поглиблення спеціалізації, підвищення якості продукції і освоєння нових видів її. Цій же справі служить і розвиток кооперації між підприємствами, що ввійшли до об'єднання, вдосконалення системи управління на рівні первинної ланки народного господарства та ін. Все це веде до скорочення кількості управлінського персоналу і витрат на його утримання, раціонального використання кваліфікованих кадрів, зменшення числа об'єктів управління. Система керівництва стає гнучкішою. Створюються можливості для застосування обчислювальної техніки і автоматизованих систем управління.

На жаль, як зазначає академік М. П. Федоренко, економічна наука ще не дала чітких відповідей на такі питання господарювання, як принципи побудови виробничих об'єднань у різних галузях, оптимальний розмір об'єднань, характер взаємовідносин між ними і міністерством, а також між підприємствами, які ввійшли до цих об'єднань [9; 12; 6]. Пошуки відповідей на ці питання — один з важливих напрямків досліджень радянської економічної науки.

Існує два основних типи виробничих об'єднань. Їх відрізняє характер зміни економічного становища підприємств, що ввійшли до них. Перший тип — це фірма. Підприємства, які ввійшли до її складу, втрачають економічну відокремленість, самостійність. Другий тип — це об'єднання при якому підприємства зберігають економічну відокремленість. Здійснюється централізація лише окремих функцій. Об'єднання в цьому випадку є системою госпрозрахункових підприємств.

Принципи госпрозрахунку найповніше реалізуються в об'єднанні першого типу, бо тут існує внутрішньо погоджена система економічного стимулювання. Вона націлює на максимальну інтенсифікацію суспільного виробництва, гнучке і оперативне врахування економічних інтересів суспільства в цілому, виробничих колективів і окремих трудящих у рамках народногосподарського плану.

Постановою «Про деякі заходи по дальшому вдосконаленню управління промисловістю» встановлено, що до складу виробничого об'єднання (комбінату) входять фабрики, заводи, науково-дослідні, конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні та інші виробничі одиниці. На них не поширюється дія положення про соціалістичне державне виробниче підприємство. Виробниче об'єднання (комбінат) до затвердження положення про нього діє відповідно до Положення про соціалістичне державне виробниче підприємство. Поряд з правами, встановленими для соціалістичного державного виробничого підприємства об'єднання користується також правами, якими воно наділяється в установленому порядку міністерством (відомством), Радою Міністрів союзної республіки, промисловим об'єднанням [див. 6]. Важливо, що виробничі об'єднання — найсприятливіша основа для повного розрахунку. Саме тому створення їх і розвиток госпрозрахунку мають відбуватися одночасно.

Поняття повного госпрозрахунку тісно пов'язане з прибутковістю підприємств. Це характерно й для виробничого об'єднання як економічно відокремленого товаровиробника. Основний зміст такого госпрозрахунку зводиться до дотримання принципів еквівалентності у взаємовідносинах з внутрішніми підрозділами і зовнішніми контрагентами, покриття витрат власними прибутками і забезпечення прибутковості всього об'єднання в цілому.

Самоокупність і прибутковість набуває більшого значення для об'єднань, ніж окремого заводу чи фабрики, бо на цьому рівні всі науково-дослідні, проектно-конструкторські організації, апарат управління, як і основні та допоміжні виробництва, охоплені госпрозрахунковими зв'язками. Об'єднання — це єдиний госпрозрахунковий організм. Таким чином, у виробничому об'єднанні діє розвинутіша і повніша форма господарського розрахунку.

У Харкові створено і працюють 11 об'єднань різного типу: виробничі — хутрове, взуттєве, трикотажне, два швейних, укр. текстильгалантерея, об'єднання м'ясної промисловості, сфери об-

слоговування — хімчистка одягу, автостанції Харківської області, прально-виробничі і художні [12]. Об'єднання взуттєвих і хутрових підприємств належить до першого типу.

Харківське виробничі об'єднання взуттєвих підприємств № 4 створено в 1964 році. До нього увійшли на правах філіалів або цехів п'ять фабрик. Причому всі вони, крім фабрики № 5, були напівкустарними, з недосконалим обладнанням і багатомоноклатурним випуском продукції. Філіали об'єднань не мають самостійного балансу і поточного рахунку в банку. Вони є цехами, права яких розширені. Організація об'єднання дозволила централізувати багато робіт, які раніше виконувалися на кожній фабриці. Існує централізований цех для розрахування дублених кожтоварів, реконструйовано закрійний цех, засновано централізовану групу для моделювання взуття та ін. Всі ці заходи дали змогу раціоналізувати організацію виробництва і праці.

В 1967 р., під час переходу цього об'єднання на нову систему господарювання, виявлено, реалізовано і списано 315 одиниць непотрібного обладнання і машин на 189 тис. крб., для цехів і філіалів встановлено ліміти основних фондів і оборотних засобів, здійснено заходи щодо вдосконалення внутрішнього госпрозрахунку. Крім того, було розроблено положення про преміювання інженерно-технічних працівників з фондів заробітної плати і матеріального заохочення з метою підвищення ефективності виробництва і якості взуття. Перший неповний рік роботи згаданого об'єднання за новою системою дав такі наслідки: випуск взуття становив 103,6%, товарної продукції — 105,6, приріст взуття першого сорту — 103,4, продуктивність праці — 105,2, прибуток — 118,7, рентабельність (загальна) — 121,4, рентабельність відносно собівартості — 103,1%. Собівартість продукції знизилася на 106 тис. крб., а надплановий, прибуток досяг 541 тис. крб.

Фонди економічного стимулювання в Харківському виробничому об'єднанні взуттєвих підприємств № 4 зросли в 1967 р. проти 1966 р. в тричі і становили 718,4 тис. крб. На житлове будівництво для робітників цього підприємства виділено 100 тис. крб., на преміювання робітників за підсумками року — 177 тис. крб. проти 145 тис. крб. за кошторисом.

Результати роботи вказаного вище об'єднання після переведення його на нову систему планування та економічного стимулювання відбиває таблиця. Дані наводяться за цінами 1967 року. Таблицю складено на підставі річних звітів об'єднання [11, 1970, 31—33]. Кількість рекламації зменшилася з 304 в 1965 р. до 192 в 1970 р., сума штрафів в 73,3 до 61,8 тис. крб., а кількість взуття, відправленого на доробку і сорт якого знизили, — з 66 до 60,9 тис. пар.

Збільшення кількості об'єднань і перетворення їх в основну госпрозрахункову ланку суспільного виробництва викличе істотні зміни в усій системі госпрозрахункових відносин соціалізму.

Показники	Одиниця вимірю- вання	1965 р.	1970 р.	1970 в % до 1965
Випуск взуття	тис. пар	6952,3	7992,6	115
Товарна продукція	тис. крб.	30567	38724	127,4
Продуктивність праці на одного працівника	крб.	6128	7689	125,4
Прибуток	тис. крб.	6141	7662	124,7
Фондовіддача	крб.	9,56	9,72	101,7
Оновлення асортименту	%	56,5	76,4	+ 19,9
Собівартість на 1 крб. товарної продукції	коп.	83,12	80,49	96,7 (зниження)
Випуск взуття з оцін- кою художньої ради				
32—40 балів	%	19,8	77,6	+ 57,8
Рівень механізації	%	53,2	58,9	+ 5,7

Як економічна категорія, госпрозрахункове виробниче об'єднання відбиває властивий розвинутому соціалістичному суспільству новий, вищий рівень злагодженого і гармонійного виробництва.

Реалізація можливостей, що закладені в госпрозрахункових виробничих об'єднаннях,—запорука успішного розвитку економіки нашої країни і підвищення добробуту радянського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 23, '847 с.
2. Ленін В. І. Твори, т. 33, с. 28—35, 152—162.
3. Ленін В. І. Полн. собр. соч., т. 54, с. 150—151.
4. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Політвидав України, 1971, 320 с.
5. Постанова вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. К. Політвидав України, 1965, 10 с.
6. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про деякі заходи по дальшому вдосконаленню управління промисловістю». Газета «Радянська Україна» 3 квітня 1973 р.
7. Брежнев Л. І. Про п'ятдесятиріччя СССР. К., Політвидав, 1972, 62 с.
8. Народное хозяйство СССР. 1922—1972. М., «Статистика», 1972.
9. «Экономическая газета», 1973, № 1, 12.
10. «Экономика Советской Украины», 1972, № 7.
11. Річні звіти про господарську діяльність Харківського виробничого об'єднання взуттєвих підприємств, № 4, за 1964—1972 рр.
12. Газета «Красное Знамя» 8 лютого 1973 р. Звіт Харківського обласного статистичного управління.

Г. О. Квартенко, канд. економ. наук, З. Ф. Виноградова

ПРО ВИКОРИСТАННЯ ЗАКОНУ ЕКОНОМІЇ РОБОЧОГО ЧАСУ ЗА УМОВ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

Глибоке пізнання відкритого К. Марксом загального закону економії часу — найважливіша умова реалізації докорінних переваг соціалізму. У соціалістичному суспільстві, на відміну

від капіталістичного, де анархічна система конкуренції викликає безмірне витрачання суспільних засобів виробництва і робочої сили [див. 1, т. 23, с. 492], закон економії часу має необмежений простір для своєї дії. Сама суть соціалістичних виробничих відносин виключає втрати робочого часу. В соціалістичному суспільстві відсутні безробіття, паразитичне використання робочої сили, економічні кризи і т. ін. Маючи на увазі таке суспільство, К. Маркс писав, що «економія часу по різних галузях виробництва, залишається першим економічним законом на основі колективного виробництва. Це стає навіть у значно вищій мірі законом» [див. 2, 119].

Розглядаючи закон економії часу, ми поділяємо думку тих, хто відзначає, що час як економічна категорія ще не посів належного місця в політичній економії соціалізму [13, с. 9], що реальне значення закону економії часу ще не достатньо відбито у дослідженнях [12, с. 169]. Тому автори справедливо вважають, що економічні дослідження в розвинутому соціалістичному суспільстві повинні бути присвячені економії праці.

У літературі зустрічаються найрізноманітніші формулювання закону економії часу, по різному розкривається його зміст. Радянські економісти ще не дійшли однієї думки про тотожність понять економії часу і економії робочого часу. Одна група авторів не знаходить особливої різниці у сутності їх [10, с. 10—11; 14, с. 4—5]. Інша група, погляди якої ми поділяємо, вважає, що закон економії робочого часу є вирішальною складовою частиною сфери дії закону економії часу [9, с. 7—9; 15, с. 8]. Насправді сутність загальних законів економії часу зводиться до об'єктивної необхідності економії часу взагалі і робочого часу особливо. Отже, економія робочого часу поширюється на сферу матеріального виробництва, а економія часу взагалі, крім вказаної, включає й інші сфери діяльності, зокрема непродуктивну сферу і вільний час трудящих.

Розповсюдженою думкою, для робіт особливо 50-х і першої половини 60-х років, є трактування закону економії робочого часу як закону зростання продуктивності праці [16, с. 28; 19, с. 156—158]. Але це обмежене формулювання. Затрати робочого часу, на нашу думку, більш широке поняття, ніж витрата живої праці, бо вони поєднують також і витрати уречевленої праці. Іншими словами, зниження суспільних витрат, необхідних для виробництва споживчих вартостей, — найбільш узагальнена форма прояву закону економії робочого часу.

Однією з форм свідомого використання цього закону при соціалізмі є режим економії. Численні ленінські висловлювання свідчать про те, якого величезного значення надавав він режиму економії як методів соціалістичного господарювання.

Висуваючи завдання соціалістичної індустріалізації країни, В. І. Ленін підкреслював, що це завдання може бути розв'язане лише шляхом створення у народному господарстві внутрішніх

нагромаджень, а тому закликав до найбільшої економії всіх матеріальних і фінансових ресурсів, щоб «всяке найменше заощадження зберегти для розвитку нашої великої» машинної індустрії, для розвитку електрифікації» [3, т. 33, с. 442].

Піклуючись про охорону і примноження соціалістичної власності, Ленін надавав великого значення виробленню правильної психології трудящих, ставлення до суспільної власності як до своєї. А оскільки зміни в економічних відносинах не одразу викликають відповідні зміни у свідомості основної маси трудящих, він у перші дні революції у своїй відозві «До населення» писав: «Бережіть, охороняйте, як зіницю ока, землю, хліб, фабрики, знаряддя, продукти, транспорт — все це віднині буде цілком вашим, загальнонародним добром» [3, т. 26, с. 261].

Ставлення до соціалістичної власності як до свого добра могло зміцнитися у трудящих лише з поліпшенням їхнього матеріального і культурного добробуту, який у свою чергу впливає на їх активну участь у примноженні і зміцненні соціалістичної власності, у дотриманні режиму економії, ощадливому ставленні до суспільного надбання. У праці «Чергові завдання Радянської влади» В. І. Ленін наголошував на необхідності вести акуратно й сумлінно рахунок грошей, хазяйнувати економно, не лінуватися, не красти, додержувати найсуворішої дисципліни в праці. Ці лозунги після повалення буржуазії він розглядав як чергові і головні лозунги моменту, практичне здійснення яких усією масою трудящих є, з одного боку, єдиною умовою порятунку країни, мало не до смерті змученої імперіалістичною війною та імперіалістичними хижаками, а з другого боку — усім необхідним і достатнім для остаточної перемоги соціалізму [див. 3, 27, 211].

В ощадливості вільних трудівників, які працюють на себе, на благо суспільства, В. І. Ленін бачив живу рису комунізму. «Комунізм починається там, — писав він у праці «Великий почин», — де з'являється самовіддана, перемагаюча тяжку працю, турбота *рядових робітників* про збільшення продуктивності праці, про охорону *кожного пуда хліба, вугілля, заліза* та інших продуктів, які дістаються не тим, хто працює особисто, і не їх «ближнім», а «далеким», тобто всьому суспільству в цілому, десяткам і сотням мільйонів людей» [3, т. 29, 380]. З наведених висловлювань В. І. Леніна видно, що боротьбу за економію робочого часу він розглядав не як тимчасову кампанію, викликану повними труднощами перехідного періоду, а як повсякденну справу мільйонів мас трудящих, що потребує величезного напруження сил, копіткої праці, ділового підходу до використання техніки, вмілої організації виробництва, розвитку соціалістичного змагання.

Постійно підкреслюючи необхідність дбайливого ставлення до соціалістичної власності, неприпущення безгосподарності,

марнотратства, В. І. Ленін разом з тим приділяв велику увагу розробці конкретних форм і методів здійснення режиму економії, що ґрунтуються на свідомому використанні економічних законів соціалізму. Так, істотну роль у становленні соціалістичного господарства відіграли впровадження в 1917 р. за вимогою Леніна найсуворішого контролю за виробництвом і розподілом продуктів, організація всенародного їх обліку. «Облік і контроль — ось головне, що потрібне для «налагодження», для правильного функціонування першої фази комуністичного суспільства» [3, т. 25, с. 429—430]. Суть соціалістичного перетворення обліку і контролю В. І. Ленін вбачав не в простій заміні тих чи інших організаційних і технічних сторін їх ведення, а в тому, щоб облік і контроль органічно увійшли в планомірну організацію процесу суспільного відтворення на основі соціалістичної власності, щоб усі резерви і можливості господарства були виявлені і використані якнайкраще.

В умовах існування за соціалізму товарного виробництва і дії закону вартості методом здійснення режиму економії на державних підприємствах є господарський розрахунок. Найважливішим призначенням господарського розрахунку, його визначальною метою Ленін вважав економне господарювання, ліквідацію збитковості підприємств, перетворення їх на прибуткові [3, т. 35, с. 468]. Надаючи великого значення організації господарського розрахунку для всього процесу соціалістичного відтворення, В. І. Ленін передбачав, що в найближчому майбутньому цей тип ведення господарства безумовно стане переважним, якщо не виключним [3, т. 33, с. 153]. При розробці основних принципів господарського розрахунку В. І. Ленін особливо наголошував на необхідності використання матеріальної зацікавленості робітників у результатах їхньої праці шляхом «розподілу продуктів за мірою роботи їх кожного» [3, 24, 61].

Усі ці ленінські вказівки актуальні і зараз. Комуністична партія, впроваджуючи в життя вчення В. І. Леніна про будівництво комуністичного суспільства і спираючись на дію об'єктивних економічних законів соціалізму, приділяє велику увагу питанням ощадливості, вважаючи це справою державного значення [див. 4, с. 221; 5, с. 116—117; 6, с. 66—67].

Ленінські вимоги дотримання режиму економії насамперед спіралися на творчу активність трудящих мас. На сучасному етапі комуністичного будівництва змагання, ставши невід'ємною частиною господарського життя країни, збагачується новими формами. Цінний досвід нагромаджений нашими трудящими у змаганні за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна і XXIV з'їзду КПРС.

Головним напрямком у цьому змаганні став розпочатий у період святкування ленінського ювілею рух за дострокове виконання завдань восьмої п'ятирічки, за піднесення ефективності суспільного виробництва. У Харківській області цей рух прохо-

див під девізом «Від досягнень ювілейного року — до нових перемог на честь з'їзду партії». За право підписати трудовий рапорт країни змагалось близько чотирьох тисяч бригад і восьми тисяч передовиків виробництва.

Виконуючи рішення грудневого (1969 р.) Пленуму ЦК КПРС, а також заходи, розроблені у відповідності з листом ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ «Про поліпшення використання резервів виробництва і посилення режиму економії у народному господарстві» колективи підприємств м. Харкова виявили нові резерви піднесення ефективності суспільного виробництва. Тільки за 1970 рік на громадський огляд резервів виробництва, що провадився за постановою президії Харківської облпрофради, обласного комітету народного контролю, обласних комітетів ВТВР і НТТ, надійшло понад вісім тисяч пропозицій з економічним ефектом близько 18 млн. крб.

Як продовження передз'їздівської ударної вахти широко розгорнулось по країні змагання за гідну зустріч 50-річчя утворення Союзу РСР, за дострокове виконання річних планів дев'ятої п'ятирічки.

Так, трудящі ордена Леніна міста Харкова завдяки впровадженню у виробництво нової техніки, виявленню внутрігосподарських резервів і комуністичній праці достроково виконали державний план трьох років п'ятирічки за обсягом промислового виробництва і виготовленню більшості найважливіших виробів. При цьому майже весь приріст промислової продукції одержано за рахунок підвищення продуктивності праці.

Істотний вплив на досягнення цих та інших показників мала боротьба колективів підприємств Ленінського району за економію кожної хвилини робочого часу, робітників заводів ім. Малишева і тракторного — за використання резервів на кожному робочому місці, колективу ХЕМЗу — «За ударний харківський процент» та інші, підтримана всіма підприємствами області.

Про те, наскільки велике значення має економія робочого часу, свідчать такі факти: економія кожним робітником однієї хвилини дає можливість збільшувати випуск продукції у масштабі країни більше як на 50 млн. крб. За одну хвилину у країні виробляється понад 200 т сталі, видобувається близько 600 т нафти і понад тисячу т вугілля; менше, ніж за півтори хвилини із складальних конвейерів сходять готовий трактор. Втратити одну хвилину — значить недодати трудящим десятки холодильників, телевізорів, пральних машин, понад тисячу пар шкіряного взуття [17, с. 21—22]. Уникнення простоїв робітників тільки на 56 харківських підприємствах, як показали підрахунки економістів, дозволить підвищити продуктивність праці за рік на 2,3%, що дорівнює випуску додаткової продукції на десятки мільйонів.

У світлі рішень XXIV з'їзду КПРС і завдань, висунутих Постановою ЦК «Про дальше поліпшення організації соціаліс-

тичного змагання» [див. 8, с. 8] — заслуговує на увагу широко розповсюджений по всій країні патріотичний рух за ощадливість у великому і малому. Причому, коли на початку він обмежувався зобов'язаннями по економії металу і сировини, то потім переріс у масовий рух за скорочення всіх видів матеріальних витрат. При сучасних велетенських масштабах промислового виробництва ощадливість — найбільший додатковий резерв підвищення продуктивності праці. Щорічна економія від зниження матеріальних, трудових і грошових витрат тільки на один процент становитиме значну величину, а якщо додати її до національного доходу, то це дасть відчутний ефект.

Тільки по Харківській області, наприклад, щороку у промисловості і будівництві використовується понад півтора млн. тонн металу, в тому числі 70% металопрокату. Економія одного процента цієї кількості металу становить 15 тис. тонн, а це річне споживання кількох підприємств.

Значного зниження матеріальних і трудових витрат добиваються колективи машинобудівних підприємств, удосконалюючи технологічні процеси, застосовуючи більш економічні профілі прокату, уніфікуючи вузли і деталі. Так, на Харківському заводі тракторних самохідних шасі з липня 1971 р. проходив конкурс на кращу раціоналізаторську пропозицію, спрямовану на економію металу при виготовленні тракторів. Внаслідок впровадження у виробництво рацпропозицій, завод одержав річну економію чорних металів понад 83 т. На заводі «Світло шахтаря» тільки розробка нових профілів прокату в першому році цієї п'ятирічки забезпечила підприємству щорічну економію 500—800 т металопрокату.

Харківський електромеханічний завод від впровадження раціоналізаторських пропозицій і винаходів зекономив 1160 тис. крб. — це на 360 тис. більше, ніж у прийнятому зобов'язанні. Крім економії грошових коштів, впроваджені пропозиції дозволили також зберегти 200 т чорних металів, 21 т кольорових, 100 тис. квт/год. електроенергії [20].

Значні резерви економії металу, крім ефективного його використання, закладені і в скороченні відходів виробництва, а також, у збиранні металобрухту. Підраховано, наприклад, що коефіцієнт використання металу на підприємствах електромашинобудування становить в середньому 0,6. Це значить, що 40% або понад 4,5 млн. т металу, який споживається за рік, переробляється на стружку.

На промислових підприємствах Харківської області майже половина прокату йде в стружку. Як правило, це викликано великими припусками в заготовках. Прб відчутність втрат металу при обробці деталей говорить такий приклад: при шліфуванні однієї тільки пластинки до машини СМ-816, які випускає Харківський машинобудівний завод «Червоний жовтень», у відходи йде 100 г металу. При річному випуску пластин 7000 шт. втрата ме-

талу — 70 кг. До вказаних втрат металу слід додати перевитрати електроенергії, шліфувальних дисків і часу при обробці надлишкових припусків у деталях.

При переплавці ж металобрухту відпадає необхідність в додатковому видобутку і виплавці залізних руд і, крім того, трудові і матеріальні витрати на виплавку тонни сталі з металобрухту у 10—12 разів менші, ніж при виплавці з залізних руд. Звідси зрозуміло, які величезні економічні вигоди може дати повніша переробка й утилізація технічно неминуючих відходів виробництва і вторинної сировини. Дуже значні можливості економії ресурсів за рахунок піднесення якості виготовлюваної продукції. У сучасних умовах розвитку суспільного виробництва підвищення якості продукції при найменших витратах висувається у ряд найважливіших народногосподарських завдань. З матеріально-речового боку підвищення якості дає можливість без збільшення кількості продукції задовольняти велику за обсягом суспільну потребу. Інакше кажучи, це рівнозначно збільшенню кількості продукції без додаткових витрат.

У Програмі КПРС записано, що систематичне підвищення якості продукції — обов'язкова вимога розвитку економіки. Якість продукції радянських підприємств повинна бути значно вищою, ніж на кращих капіталістичних підприємствах [4, с. 212].

Виконуючи ці вказівки і перетворюючи в життя рішення XXIV з'їзду КПРС, підприємства машинобудування м. Харкова наполегливо борються за підвищення якості виробів, надійність і довговічність. Нова система планування і матеріального стимулювання виробництва створює необхідні умови для цього.

Так, за 1971 рік понад 100 виробів промисловості області, у тому числі 50 — машинобудування, удостоєні державного Знака якості [9, с. 16].

Змагаючись за гідну зустріч 50-річчя утворення СРСР, машинобудівники області виготовили у 1972 р. 350 нових виробів з кращими техніко-економічними та експлуатаційними показниками і зняли з виробництва 78 виробів застарілих конструкцій. Державний Знак якості одержали 94 вироби замість 90 запланованих. Умовна економія, одержана від впровадження нових державних стандартів, уніфікації виробів і підвищення їх якості становила більше 9 мільйонів крб.

Про високу якість продукції харківських підприємств свідчать багато фактів. Досить сказати, що круглошліфувальні верстати, що виготовляє верстатобудівний завод ім. Косіора, йдуть у десятки країн світу, декілька марок їх удостоєні Знака якості.

Добре зарекомендувала себе продукція тракторного заводу. Надійність та експлуатаційні властивості тракторів створили їм добру репутацію. Зокрема, впровадження у виробництво комплексу конструкторських і технологічних заходів дозволило

колективові забезпечити підвищення моторесурсу паливної апаратури з 3500 годин до 5000.

Хорошу оцінку дають хлібороби країни двигунам тракторів і комбайнів, які випускає завод «Серп і молот». За останні роки їхній моторесурс збільшено на тисячу з лишком годин, що забезпечує велику економію металу і трудових витрат. Так, три нових двигуни тепер можуть працювати стільки часу, скільки раніше працювали чотирь.

Характеризуючи якість роботи машинобудівних підприємств м. Харкова, слід, однак, зауважити, що не всі ще заводи наполегливо борються за підвищення технічного рівня виробництва, модернізацію обладнання, удосконалення технологічних процесів. На ряді підприємств не впроваджується бездефектна здача продукції, не проводиться регулярна, комплексна атестація виробів. До їх числа належить віднести заводи торговельного машинобудування, маркшейдерських інструментів, Агрегатних верстатів, «Південкабель».

Найближчим завданням піднесення якості продукції є зниження або усунення втрат від браку, підвищення сортності і доведення властивостей продукції до суспільно нормального рівня. Причому для цього в багатьох випадках не потрібні додаткові капітальні вкладення. Усунення втрат від браку залежить, насамперед, від організації і культури виробництва. Тому значний ефект тут можна одержати від здійснення організаційно-технічних заходів. На машинобудівних заводах втрати від браку становлять 4—5% від усієї кількості матеріалів, що витрачаються.

Аналіз причини виникнення браку показує, що, як правило, він є наслідком порушення технологічної дисципліни, незадовільного стану обладнання й інструментів, не досить якісної сировини і напівфабрикатів, поганого інструктажу виробника, його недостатньої кваліфікації та ін. Розробка і здійснення організаційно-технічних заходів по усуненню цих та інших причин виникнення браку — великий резерв економії матеріальних ресурсів, зниження собівартості продукції і підвищення її якості.

Підвищення якості продукції ні в якому разі не повинне суперечити зниженню собівартості. Навпаки, собівартість слід широко використовувати з метою мобілізації внутрівиробничих резервів на досягнення найбільшого обсягу виробництва високоякісної продукції при найменших витратах. Успіх в цій справі багато в чому залежить від умілого застосування у виробництві гнучкої і дійової системи економічних важелів і матеріальних стимулів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Капітал. Твори, т. 23, 847 с.
2. Архів К. Маркса і Ф. Енгельса. 1935, т. 4.
3. Ленін В. І. Завдання пролетаріату в нашій революції. Твори, т. 24, с. 37—67.

- Ленін В. І. Держава і революція. Твори, т. 25, с. 343—447.
 Ленін В. І. До населення. Твори, т. 26, с. 260—262.
 Ленін В. І. Чергові завдання Радянської влади. Твори, т. 27, с. 203—241.
 Ленін В. І. Великий почин. Твори, т. 29, с. 363—386.
 Ленін В. І. Про роль і завдання профспілок. Твори, т. 33, с. 152—162.
 Ленін В. І. Краще менше, та краще. Твори, т. 33, с. 429—443.
 Ленін В. І. До наркомфіну. Твори, т. 35, 468 с.
 4. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., Політвидав України, 1962, 350 с.
 5. Матеріали XXIII з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1966, 286 с.
 6. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971, 360 с.
 7. Брежнєв Л. І. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Політвидав України, 1973, 63 с.
 8. Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання. Постанова ЦК КПРС. К., Політвидав України, 1971, 15 с.
 9. Ахундов А. Г. Закон економии и его осуществление при социализме (автореферат). К., 1963, 23 с.
 10. Бесчастный И. Действие закона экономии времени на современном этапе коммунистического строительства в СССР (автореферат). К., 1968, 20 с.
 11. Бисаров Х. Ш. Режим экономии — социалистический метод хозяйствования. Профиздат, 1971, 32 с.
 12. Готовский Л. М. Экономические законы и строительство коммунизма. М., 1970, 34 с.
 13. Келлик. Закон экономии времени. Ж. «Экономические науки», № 12, 1971, с. 9—14.
 14. Козаченко Б. Г. Действие закона экономии времени в период строительства коммунизма (автореферат). Ростов на Дону, 1969, 24 с.
 15. Сергеев В. А. Закон экономии рабочего времени и его действие в социалистическом обществе (автореферат). М., 1969, 28 с.
 16. Толышин Ю. М. Действие закона экономии времени и новая методология его математического анализа. Изд-во МГУ, 1964, 295 с.
 17. Туровцев. За экономиию и бережливость. М., Политиздат, 1969, 55 с.
 18. Харьковщина в девятой пятилетке. Харьков, изд-во «Прапор», 1971, 136 с.
 19. Экономические законы социализма и их использование. М. «Соцэкгиз», 1960, 426 с.
 20. Материали заводов.

К. А. Вишнякова

ФАКТОРИ, ФОРМИ І ШЛЯХИ КОНЦЕНТРАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА В РОЗВИНУТОМУ СОЦІАЛІСТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Нові масштаби соціалістичного виробництва, стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, посилення суспільного характеру праці, незвичайне ускладнення господарських зв'язків, потреба в глибокому і всебічному осмисленні сутності розвинутого соціалістичного суспільства ставлять нові вимоги до глибокого пізнання законів соціалізму і свідомого використання їх у планомірному управлінні економічними процесами. Враховуючи ці об'єктивні вимоги на сучасному етапі розвитку соціалізму, XXIV з'їзд КПРС закликає у галузі економічної науки зосередити увагу на розробці найефективніших форм і методів використання об'єктивних економічних законів у практиці планового управління народним господарством... [6, с. 274].

У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговують проблеми концентрації соціалістичного виробництва, фактори, форми і шляхи її подальшого розвитку.

В. І. Ленін бачив єдину реальну основу соціалізму у великому виробництві. «...Велика промисловість,— писав він,— являє собою основу переходу до соціалізму... вона становить основу соціалістичної господарської організації...» [4, т. 32, с. 204—205]. Економіка соціалізму не лише базується на великому виробництві, але й підсилює його суспільний характер, робить його ще більшим і раціонально концентрованим. Важливішим напрямком соціалістичного усупільнення промисловості є концентрація виробництва. Це складне явище тісно пов'язане не тільки з продуктивними силами і виробничими відносинами, але й відбиває їх діалектичний взаємозв'язок і взаємодію. Якщо фактори соціалістичної концентрації виробництва відбивають в основному важливіші моменти розвитку продуктивних сил, а форми концентрації відносяться переважно до виробничих відносин, то шляхи концентрації виробництва відбивають взаємодію тих і інших. Тому подальша концентрація соціалістичного виробництва означає всебічний розвиток і продуктивних сил, і виробничих відносин, а в складі останніх — розвиток суспільної власності на засоби виробництва, кооперацію праці, колективність, товариську співдружність і взаємодопомогу, вдосконалення планування і управління економікою і т. ін.

Незважаючи на те, що питання про фактори, форми і шляхи концентрації досліджуються багатьма радянськими економістами (Л. І. Ітін, Я. Б. Кваша, Б. М. Левін, Р. С. Лівшиць, В. І. Громов, Г. А. Сазонтов, Є. М. Карлик та ін.), єдиної думки про сутність цих елементів процесу концентрації до цього часу ще не склалось.

Під ф а к т о р а м и концентрації виробництва, на нашу думку, слід розуміти об'єктивні причини, рушійні сили, основні умови її здійснення. Суспільна ф о р м а процесу концентрації відбиває характер, компактність, виробничі зв'язки і відносини між людьми. Шляхи концентрації — сукупність практичних методів, заходів, способів здійснення.

Спеціалізація — це один з важливіших напрямків розвитку продуктивних сил і за своєю сутністю вона нескінченна. Ступінь розвитку цих сил виражається у рівні продуктивності праці. Для того, щоб підвищилась продуктивність людської праці, спрямованої, наприклад, на виготовлення будь-якої частинки всього продукту, — писав В. І. Ленін, — треба, щоб виробництво цієї частинки спеціалізувалось, стало окремим виробництвом, що має справу з масовим продуктом і тому допускає (і викликає) застосування машин і т. ін.» [1, т. 1, с. 82]. Із збільшенням обсягу виробництва і впровадженням нової техніки виникає необхідність у перебудові і спрощенні структури виробництва, змінюється характер зв'язків між окремими робочими місцями,

дільницями, цехами, підприємствами, тобто змінюється сама форма кооперації праці. Як вказував В. І. Ленін, прогрес техніки «полягає в усуспільненні праці, а це усуспільнення необхідно вимагає спеціалізації різних функцій процесу виробництва, перетворення їх з роздрібнених, одиночних, таких, що повторюються окремо в кожному закладі, зайнятому цим виробництвом, — в усуспільненні, зосередженні в одному, новому закладі і розраховані на задоволення потреб усього суспільства» [1, т. 1, с. 82].

Цими положеннями В. І. Ленін характеризує сутність процесу концентрації виробництва: по-перше, найглибша спеціалізація, а по-друге, зосередження виконання спеціалізованих господарських функцій на одному чи кількох великих підприємствах.

Фактори концентрації, як говорилося раніше, виражають причини і її рушійні сили, а також умови здійснення. До них в першу чергу відносяться науково-технічний прогрес і всі потреби збільшення розмірів підприємств, а також прогресивні форми організації виробничого процесу, наукова організація праці, вдосконалення управління, соціалістична інтеграція, співробітництво з країнами, що розвиваються, і капіталістичними країнами.

Сутність загального закону розвитку продуктивних сил полягає в заміні безпосередніх робочих функцій людини у процесі праці технічними засобами. Однак характер прояву і дії цього закону залежать від конкретних виробничих відносин, в яких розвиваються продуктивні сили. «Прогрес техніки в тому і полягає, що людська праця все більше і більше відступає на задній план перед працею машин... Чим вище розвивається техніка, тим більше витісняється ручна праця людини, замінюючись рядом дедалі складніших машин» [1, т. 1, с. 67, 87].

Науково-технічна революція здійснює переворот у різних галузях промисловості, відкриває нові перспективи для вдосконалення управління виробництвом, організації і підвищення продуктивності праці, поліпшення умов її здійснення.

Суттєва особливість розвитку сучасної техніки полягає в збільшенні потужності агрегатів, машин і механізмів, зростанні їх продуктивності, що сприяє підвищенню економічних показників промислового виробництва, дозволяє всіляко економити живу і уречевлену працю. Великі агрегати і механізми звичайно вимагають збільшення масштабів виробництва, ефективнішого їх використання.

В дев'ятій п'ятиріччі технічний прогрес в таких галузях як електро- і теплоенергетика, в доменному, сталеплавильному і прокатному виробництві, в хімічній і цементній промисловості йде в основному по лінії збільшення одиничної потужності установок. Так, на конденсаційних електростанціях передбачено ввести в експлуатацію блоки потужністю 500 і 800 Мвт, а також роз-

почати монтаж основного блоку потужністю 1200 Мвт [див. 7, с. 101]. У металургійній промисловості накреслено побудувати і ввести в дію доменну піч обсягом 500 м³, безперервний листовий стан, розрахований на виробництво 6 млн. тонн металу на рік [див. 7, 3 с. 113].

Для виробництва пластичних мас і синтетичних смол створюється агрегат з одиничною потужністю 25—50 тис. т на рік. (потужності існуючих 4—12 тис. т. на рік) [див. 7, с. 119].

У легкій і харчовій промисловості, а також в значній частині машинобудування збільшення обсягу виробництва відбувається за рахунок підвищення швидкохідності, продуктивності обладнання, механізації і автоматизації виробничих процесів і т. ін.

Там, де через технологічні особливості використання агрегатів великої потужності неможливе, важливого значення набувають такі фактори, як підвищення рівня спеціалізації і кооперування, організація поточності виробництва, впровадження НОП, вдосконалення управління і т. ін.

Наукова організація праці, виробництва і управління, будучи фактором концентрації, у той же час забезпечує неухильне зростання продуктивності праці. У дев'ятій п'ятиріччі за рахунок поліпшення організації праці, виробництва і управління, вдосконалення організації випуску виробів по кооперації буде одержано понад половину накресленого приросту продуктивності праці [див. 8, с. 35].

Важливим фактором концентрації виробництва є економічна інтеграція соціалістичних країн.

За останні 10—15 років у відносинах між соціалістичними країнами відбувалися нові якісні зміни, пов'язані з тим, що сучасні продуктивні сили досягли такого ступеня зрілості, коли вони можуть оптимально розвиватись тільки в міжнародних масштабах.

Збільшення розмірів підприємств вимагають організація міжнародного соціалістичного ринку машин і обладнання, розвиток паливно-енергетичної промисловості і чорної металургії країн РЕВ, а також погоджена участь соціалістичних країн в капіталістичному ринку.

Розглядаючи питання про форми концентрації виробництва, слід виділити такі:

а) велике індивідуальне виробництво (спеціалізоване, комбіноване, універсальне);

б) виробниче об'єднання;

в) промислове об'єднання.

Індивідуальне соціалістичне підприємство є первинною виробничою ланкою суспільства, де працює колектив, об'єднаний спільною метою і спільними завданнями. На такому підприємстві в процесі виробництва на основі колективності виникають відносини товариської співдружності і взаємодопомоги вільних і рівноправних робітників.

Поділ праці спеціалізує підприємство, а це сприяє підвищенню його ефективності. Однак найбільшої ефективності спеціалізації можна досягнути тільки на базі прогресивної техніки, при великих масштабах виготовлення продукції, тобто при певному рівні концентрації виробництва.

Особливою різновидністю індивідуального підприємства є комбіноване підприємство (комбінат). За визначенням В. І. Леніна, комбінування є «...сполучення в одному підприємстві різних галузей промисловості, які являють собою або послідовні ступені обробки сировини (напр., виплавка чавуну з руди і переробка чавуну в сталь, а далі, може, виробництво тих чи інших готових продуктів із сталі), — або відіграють допоміжну роль одна відносно другої (напр., обробка покидьків або побічних продуктів; виробництво предметів упаковки і т. п.)» [2, т. 22, с. 181—182]. Комбінованому виробництву притаманні всі соціальні риси і економічні переваги великого соціалістичного підприємства, з додаванням ще й рис, характерних тільки комбінатам. Комбіноване виробництво, що забезпечує виготовлення з одного складного виду сировини різної продукції (хімічні, текстильні комбінати), це комбінація різної праці, що забезпечує можливість комплексного використання одного й того ж виду сировини, допоміжних матеріалів, перетворення відходів виробництва в додаткові ресурси і на базі цього розширюється асортимент продукції, що, нарешті, підвищує ефективність виробництва. Наприклад, комплексне використання сировини на багатьох хімічних підприємствах забезпечує економію капітальних вкладень на 20—30%, підвищення продуктивності праці на 20—40% і зниження собівартості продукції на 15—30% [див. 10, с. 135].

Комбіноване виробництво на базі єдиного готового продукту з різної сировини (металургійні комбінати та ін.) означає концентрацію праці, яка забезпечує організацію безперервного технічного процесу, скорочення тривалості виробничого циклу, економію на внутрізаводському транспорті.

Виробниче об'єднання, як форма концентрації виробництва, «...являє собою новий важливий елемент удосконалення системи управління. Розвиток об'єднань дасть можливість повніше реалізувати можливість господарської реформи, прискорити науково-технічний прогрес» [5, с. 193]. Це комплекс підприємств, що випускає переважно однорідну продукцію, діє на основі народногосподарського плану і принципів господарського розрахунку. Як економічна категорія вони є вищим ступенем зрілості соціалістичних виробничих відносин. Великі об'єднання мають можливість повніше забезпечувати суспільний попит, концентрувати кошти для новобудов і реконструкції, маневрувати ресурсами, узагальнювати передовий досвід і т. п.

Виробничі об'єднання порівняно з окремими підприємствами є більш розвинутою формою кооперації праці з міцними постій-

ними зв'язками. Різні види їх (промислово-виробничі, виробничо-технічні, науково-виробничі та ін.) — найбільш доцільна форма концентрації виробництва. Тут з максимальною повнотою проявляються всі переваги великого підприємства: можливість доцільної спеціалізації, ефективність використання трудових матеріальних і фінансових ресурсів, поєднання науки з виробництвом, використання ЕОМ в управлінні та інше.

Розвиток продуктивних сил на даному етапі веде до створення великих виробничих об'єднань. Ця економічна закономірність зумовлена концентрацією виробництва і необхідністю удосконалення управління ним, відбиває вимоги закону відповідності виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил і знаходить свій подальший розвиток в утворенні промислових об'єднань.

Всесоюзні чи республіканські промислові об'єднання, що виражають подальше підвищення концентрації і узагальнення виробництва, є «єдиним виробничо-господарським комплексом, що складається з виробничих об'єднань, комбінатів, промислових підприємств, науково-дослідних, конструкторських, проектно-конструкторських, технологічних та інших підприємств і організацій» [9].

Організація промислових об'єднань відкриває нові можливості для концентрації і спеціалізації виробництва, прискорення науково-технічного прогресу, росту ефективності народного господарства. Вони розпоряджаються матеріальними, фінансовими і трудовими ресурсами всіх підлеглих підрозділів, несуть повну відповідальність за результати їх виробничої діяльності.

Питання про шляхи концентрації виробництва заслуговують на широке висвітлення. Однак розмір даної статті не дає можливості зробити це. Тому ми обмежимося лише переліком і короткою характеристикою кожного з них.

Перший з них — будівництво нових великих промислових підприємств, що забезпечить широкі можливості для технічного вдосконалення виробництва, поліпшення організації і планування.

Другий — реконструкція, модернізація і розширення діючих підприємств на основі впровадження передової технології, модернізації і оновлення обладнання. Він ефективніший, ніж перший. Саме тому обсяг капітальних вкладень у дев'ятій п'ятирічці на розширення і реконструкцію діючих підприємств становить 61,3% загального обсягу номінальних вкладень будов виробничого призначення [див. 7, с. 229].

Третій шлях концентрації — об'єднання раніше роз'єднаних невеликих і дрібних промислових підприємств і створення виробничих об'єднань різних типів. В умовах розвинутого соціалізму він найбільш доцільний, бо забезпечує розвиток технічного прогресу на дрібних і середніх підприємствах об'єднання.

І, нарешті, утворення промислових об'єднань, що забезпечують подальше вдосконалення організації управління промис-

ловістю, розвиток науково-технічної бази, спеціалізації і кооперування. Цей шлях набуде широке розповсюдження в найближчі роки і забезпечить можливість галузевим міністерствам (відомствам) зосередити свої зусилля на вирішенні корінних завдань перспективного розвитку ефективності виробництва.

Отже, систематизація факторів, форм і шляхів концентрації промислового виробництва показує різноманітність проявів і методів здійснення цього процесу, що доводить необхідність його подальшого глибокого теоретичного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. З приводу так званого питання про ринки. Твори, т. 1, с. 57—104.
2. Ленін В. І. Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму. Твори, т. 22, с. 169—281.
3. Ленін В. І. Промова на III Всеросійській продовольчій нараді 16 червня 1921 р. Твори, т. 32, с. 405—413.
4. Ленін В. І. X з'їзд РКП(б) 8—16 березня 1921 р. Твори, т. 32, с. 137—240.
5. Директиви XXIV з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 роки. Доповідь Голови Ради Міністрів СРСР товариша О. М. Косигіна 6 квітня 1971 р. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., Політвидав, 1972, с. 140—210.
6. Директиви XXIV з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 роки. Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., Політвидав, 1972, с. 263—341.
7. Державний п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 роки. К., Політвидав України, 1972, с. 1—450.
8. Косыгин А. Н. Социально-экономическое развитие многонационального государства. «Коммунист», 1972, № 17, с. 15—41.
9. О некоторых мероприятиях по дальнейшему совершенствованию управления промышленностью. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР. «Правда», 3 апреля 1973 г.
10. Сакинев М. С. Темпы роста основных производственных фондов и совокупного общественного продукта в СССР. М., Издательство МГУ, 1972, с. 1—190.

Й. М. Бейліс, канд. економ. наук, А. М. Задихайло

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ НАУКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ НА СОЦІАЛІСТИЧНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

У комплексі завдань, пов'язаних з підвищенням ефективності суспільного виробництва і прискоренням темпів соціалістичного відтворення, важливе значення має наукова організація праці. Впровадження її набуває особливої ваги в розвинутому соціалістичному суспільстві, коли широким фронтом йде будівництво матеріально-технічної бази комунізму. У ній закладено важливий резерв кращого використання не лише робочої сили, але й виробничих потужностей кожного промислового підприємства. «Немає особливої потреби доводити, — зазначає Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев, — що без хорошого управління і досконалої організації не дадуть належ-